

BOSANSKA TVRĐAVA

Prosperitet Doboja, energija i budućnost Bosne i Hercegovine

Ovaj izvještaj je sačinjen u saradnji sa centrom za socio-ekonomske studije **Populari** (Sarajevo)

Istraživanje obavljeno uz podršku Ministarstva inostranih poslova Norveške

Izvještaj je, takođe, dio projekta ESI-ja *Nova ekonomska geografija*

Sva mišljenja iznijeta u ovom izvještaju odražavaju samo stavove ESI-ja i centra Populari

**Evropska Inicijativa za stabilnost
Berlin – Sarajevo
19. decembar 2007.**

Sažetak

Danas, dvanaest godina poslije zlokobnog rata, Bosna i Hercegovina se u ogromnoj mjeri promijenila. Doživjela je povratak raseljenih lica, povrat imovine i sveobuhvatni proces demilitarizacije - sve to u velikim razmjerama. Ponovo je uspostavljena sloboda kretanja. Ugaslo je međuetničko nasilje. Nove institucije na državnom nivou upravljaju jedinstvenim tržištem koje je u sve većoj mjeri integrisano. Promjene koje su se tokom proteklih 12 godina zbile u Bosni po svojoj temeljnosti ne zaostaju za onima koje su preobrazile Zapadnu Evropu tokom prvih 12 godina po završetku Drugog svjetskog rata.

U ovom izvještaju razmatraju se uslovi u jednoj opštini u Republici Srpskoj koja se nalazi na nekadašnjoj liniji fronta; ta opština je svojevremeno bila ozloglašena kao žarište (srpskog) nacionalizma. Doboje, koji je u ratu bio razdijeljen, da bi danas bio podijeljen na četiri dijela, već odavno kao u ogledalu odražava šire tendencije. Prije deset godina, Doboje je bio na zlu glasu kao centar tvrdokornog nacionalizma. Bošnjačka i hrvatska sela u okolini nemilosrdno su uništena. Ono malo preostalih ne-Srba bilo je izloženo žestokom pritisku, ne bi li i oni napustili tu sredinu. SDS (Srpska demokratska stranka), koju je osnovao Radovan Karadžić, čovjek kasnije optužen za ratne zločine, čvrsto je držala Doboje pod svojom kontrolom. Nije bilo naročitoj osnova za nadu da će multietnički život u ovom regionu ikada moći da bude uspostavljen.

Međutim, činjenica je da su se posljednjih godina Bošnjaci vratili u *sva* ona sela u regionu Doboja u kojima su živjeli prije rata. Širom opštine, vratilo se više od polovine predratnog bošnjačkog stanovništva. Vođe bošnjačke zajednice potvrđuju da "Bošnjaci nemaju apsolutno nikakvih problema u pogledu korišćenja sistema zdravstvene zaštite u Republici Srpskoj", kažu da bošnjačka djeca "bez ikakvih problema" pohađaju lokalne škole i da se lokalna policija ponaša "profesionalno". Usljed povratka u tako velikim razmjerama, međuentitetska administrativna linija veoma malo znači u svakodnevnom životu ljudi. Demilitarizacija regiona je znak koliko se mnogo toga ovdje promijenilo - nigdje se ne mogu vidjeti pripadnici međunarodnih snaga. Već odavno su ukinuti kontrolni punktovi i kontrole. U garnizonu u kome su svojevremeno bili smješteni pripadnici SFOR-a kako bi kontrolisali ovo područje, danas su smještene zajedničke oružane snage Bosne i Hercegovine.

Povratak, etničko reintegriranje i obnova - sve to govori o lokalnim uspjesima. Međutim, iako je otklonjena većina problema karakterističnih za period neposredno poslije rata - etnički motivisano nasilje, odsustvo slobode kretanja i masovno kršenje imovinskih prava - ono što sada predstavlja najveću prepreku za dalji povratak raseljenog stanovništva jeste nepostojanje radnih mjesta, posebno u seoskim područjima. U isto vrijeme, prividno brisanje međuentitetske granične linije bilo je preduslov za gotovo svaki poslovni uspjeh posljednjih godina. Na čemu god da nam danas u regionu Doboja zastane pogled, vidimo da su upravo ekonomske snage one koje prevazilaze podjele iz vremena rata. Doboje je danas na korak od najvećeg komercijalnog ulaganja u novijoj istoriji Bosne, nove elektrane na uglju, koja će mu omogućiti da postane centar regionalne privrede.

Na integriranje Bosne i Jugoistočne Evrope energetika - uglj i električna energija - bi mogla da ostvari onakav uticaj kakav je uglj imao tokom prvih faza evropskog

integrativnog procesa u pedesetim godinama 20. vijeka. Zahvaljujući svome centralnom geografskom položaju Bosna i Hercegovina je veoma dobro locirana da snabdijeva sjeverozapadne susjede (Hrvatsku i Sloveniju), baš kao i one na jugoistoku (Crnu Goru, Srbiju, Albaniju, Grčku, Makedoniju i Kosovo). Izgradnjom novih proizvodnih kapaciteta Bosna bi se našla u prirodnom položaju da doprinese ekonomskom napretku cijelog regiona.

U Doboju su svuda oživljene stare veze i to na obostranu korist. U ovom novom kontekstu ta raznovrsnost Doboja - i njegov strateški položaj kao potencijalni regionalni, saobraćajni, obrazovni i energetska centar - pružaju mu realni izlaz iz sadašnjih ekonomskih nedaća. Današnji i budući prosperitet Doboja - kao i ostalih mjesta u oba bosansko-hercegovačka entiteta - zavise od ekonomskog uspjeha Bosne i Hercegovine i njene sposobnosti da se integriše u regionalno i evropsko tržište.

Sadržaj

I	DVANAEST GODINA POSLIJE	1
II	BOSANSKA TVRĐAVA	2
III	RAT I MIR	6
	1. Povratak Aziza i Emine	6
	2. Ublažavanje posljedica etničkog čišćenja	11
	3. Građani Republike Srpske.....	13
IV	DEPRESIJA U DOBOJU.....	17
V	UGALJ I BOSANSKI SAN.....	21
	1. Stanari.....	21
	2. Energetika i granice.....	26
	3. Energija u Doboju.....	33
VI	PROSPERITETNI DOBOJ, PROSPERITETNA BOSNA?	36
	ANEKS I - RANIJI IZVJEŠTAJI ESI-ja O FUNKCIONALNOJ INTEGRACIJI..	38
	ANEKS II - PROIZVOĐAČI ENERGIJE U BOSNI I HERCEGOVINI (2006)	44

I DVANAEST GODINA POSLIJE

Dvanaest godina po završetku rata, svijet se u ogromnoj mjeri promijenio.

Zemlja koja je svojevremeno bila poznata po svom militarizmu i od koje su njeni susjedi strahovali uvedena je u novi odbrambeni savez. U nju su se integrisali milioni izbjeglica. Poslije perioda neposredno nakon rata koji je protekao u znaku ekonomske i socijalne krize, njena privreda ponovo ostvaruje rast. Nekima od najgorih ratnih zločinaca je suđeno, kao što je suđeno i ideologiji koja je dovela do genocida. Neke javne ustanove su temeljno pretresene i prečišćene (iako to ne važi za sve institucije). Zemlja je ponovo počela da stiče povjerenje svojih susjeda. Njen povratak u svjetsku zajednicu započet je dosad neviđenim korakom: ona je kroz nove evropske institucije podijelila sa svojim nekadašnjim neprijateljima suverenitet nad svojim strateški najvažnijim industrijskim granama (ugalj i čelik). Dvanaest godina poslije uspostavljanja mirovnog rješenja ta zemlja je potpisala Rimski ugovor, obavezujući se na punu integraciju u zajedničko evropsko tržište. Godine 1957. Zapadna Njemačka se kao društvo veoma razlikuje od društva koje je poraženo 1945. godine. I Evropa se temeljno promijenila i uspostavljene su sve one institucije koje treba da preoblikuju kontinent i da stvore okvir za trajni mir.

Dvanaest godina poslije zlokobnog rata, Bosna i Hercegovina se u ogromnoj mjeri promijenila. Doživjela je povratak raseljenih lica, povrat imovine i sveobuhvatni proces demilitarizacije - sve to u velikim razmjerama. Ponovo je uspostavljena sloboda kretanja. Ugaslo je međuetničko nasilje. Nove institucije na državnom nivou upravljaju jedinstvenim tržištem koje je u sve većoj mjeri integrisano.

Da bi procjenila razmere tih promjena u selima i gradovima širom Bosne i Hercegovine, ESI je, u partnerstvu sa bosanskim centrom za socio-ekonomske studije Populari, sproveo sveobuhvatno istraživanje u nekoliko dijelova zemlje tokom minulih 18 mjeseci. Ovaj izveštaj predstavlja prvi dio te procjene.¹ U njemu se istražuju uslovi u jednoj opštini na nekadašnjoj liniji fronta, opštini koja je svojevremeno bila ozloglašena kao žarište nacionalizma. Doboj koji je u ratu bio razdijeljen, a danas podijeljen na četiri djela već odavno je mjesto na kome se, kao u ogledalu, odražavaju šire tendencije koje su prvo uništile Bosnu, da bi joj nedavno omogućile da se iznova, još jednom, vrati u život.

Zaključci sadržani u ovom izvještaju mogu iznenaditi one koji se sjećaju Bosne i Hercegovine od prije nekoliko godina i koji su već navikli da slušaju kako se o Bosni govori isključivo u apokaliptičnim kategorijama. Mi ovdje tvrdimo da promjene koje su se u proteklih 12 godina zbile u Bosni nisu ništa manje temeljne i duboke od onih koje su preobrazile Zapadnu Evropu tokom prvih 12 godina poslije Drugog svjetskog rata. To podjednako važi za Republiku Srpsku, srpski entitet čiji su se ratne vođe - Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Momčilo Krajišnik, Ratko Mladić i drugi - borili da unište Bosnu, kao što važi i za bošnjačko-hrvatsku Federaciju. Situacija u Republici Srpskoj

¹ Slijedeći izvještaj čiji su autori ESI i Populari o posijleratnom preobražaju centralne Bosne biće objavljen početkom 2008. godine.

danas se razlikuje od one od prije 12 godina isto onako kao što se situacija u Zapadnoj Njemačkoj 1957. razlikovala od situacije 1945. godine.

Postoji još jedna zapanjujuća sličnost između (Zapadne) Evrope iz pedesetih godina i današnje Bosne. Riječ je o pojavi ekonomskih snaga kao najmoćnijeg pokretača političkih i društvenih promjena. Gdje god da vam danas u dobojskom regionu padne pogled - od bošnjačkih zemljoradnika do privatizovanih industrijskih preduzeća, od privatnih obrazovnih ustanova do najvećeg i najvažnijeg regionalnog energetskog projekta -, vidjećete da su ekonomske snage te koje prevladavaju ratne podjele. Doboj je danas na korak od dobijanja najvećeg komercijalnog ulaganja u novijoj istoriji Bosne, nove elektrane na ugalj, zahvaljujući kojoj će postati čvorište regionalne privrede. Na integrisanje Bosne i Jugoistočne Evrope energetika - ugalj i električna energija - bi mogla da ostvari onakav uticaj kakav je ugalj imao tokom prvih faza evropskih integrativnih procesa u pedesetim godinama 20. vijeka.

Ovo je neispričana priča o Bosni. Gotovo je nevjerovatno koliko je preovlađujuće mišljenje o ovoj maloj zemlji usred Evrope postalo izmješteno iz realnosti, što je samo dovelo do pogrešnih političkih i diplomatskih strategija. Krajnje je vrijeme da se spoznaju i priznaju suštinske promjene koje su se zbile u Bosni i da se pažnja usredsredi na ona pitanja koja su danas stvarno bitna - prije svega na pružanje podrške realnom privrednom rastu koji bi mogao da stvori uslove za zapošljavanje. U kontekstu evropskih integracija upravo su ekonomske snage te koje Bosancima otvaraju izgleda za prosperitetnu i mirnu budućnost.

II BOSANSKA TVRĐAVA

Rijeka Bosna je okosnica Bosne i Hercegovine. Izvor joj je zapadno od Sarajeva, u podnožju planine Igman. Rijeka teče na sjever i presjeca dva centralna regiona planinskog središta Bosne - Sarajevski i Zenički bazen. Tako prosjeca put kojim su tokom istorije stupali zavojevači Bosne. Neki od tih zavojevača - Mađari (Ugri) i Habsburzi - stizali su sa sjevera; ostali - prije svega Osmanlije - stizali su sa juga. Strateška uloga ove centralne bosanske arterije jasno se vidi na osnovu mnogobrojnih tvrđava podignutih duž njenih obala. Jedna od najvažnijih među njima, ona koja se prvi put pominje početkom 15. vijeka, jeste tvrđava *Gradina* u Doboju.

Prije deset godina, Doboj je bio ozloglašen kao centar tvrdokornog srpskog nacionalizma. Na kraju rata u Bosni stara muslimanska čaršija bila je "etnički očišćena" od svojih stanovnika, kuće u njoj bile su nezakonito zaposjednute, a ulice preimenovane tako da su dobile imena četničkih vođa. Ono malo preostalih ne-Srba u Doboju bilo je izloženo žestokom pritisku, ne bi li i oni napustili to područje. Bošnjačka i hrvatska sela u blizini bila su nemilosrdno uništena. Tako je 1996. godine organizacija Human Rights Watch poimenice navela dobojsku opštinu kao mjesto u kome vlada:

"...apsolutna, autokratska kontrola jedne grupe lokalnih političkih vođa bosanskih Srba, šefova policije, partijskih lidera, zvaničnika i civila koji su uspostavili ilegalnu mrežu po uzoru na mafijašku... Oni, dejtonski mirovni proces doživljavaju kao neposrednu

prijetnju svojoj bazi moći koju su ustanovili tokom rata... Planovi te ilegalne paravojne mreže obuhvataju 'destabilizaciju mirovnog procesa, pružanje otpora IFOR-u² i međunarodnim agencijama u saradnji sa srpskim stanovništvom u Republici Srpskoj, podsticanje opšteg animoziteta prema drugom entitetu - bošnjačko-hrvatskoj Federaciji - i uništenje svih umjerenih srpskih elemenata, uključujući tu i srpske opozicione stranke i pojedince koji nisu povezani sa SDS-om.³"

SDS (Srpska demokratska stranka), koju je osnovao Radovan Karadžić, čovjek kasnije optužen za ratne zločine, čvrsto je držala Doboj pod svojom kontrolom. Nije bilo naročitog osnova za nadu da će multietnički život u ovom regionu ikada moći da bude obnovljen.

Prije rata stanovništvo Doboja bilo je izrazito mješovito. Prema popisu iz 1991. godine, u opštini Doboj živjelo je 102.630 stanovnika: njih 40 posto bili su Muslimani (Bošnjaci), a 38,8 posto Srbi. Hrvati su činili 13 posto stanovništva, dok su oni koji su izabrali da se izjasne kao Jugoslaveni i pripadnici drugih nacionalnosti činili još osam posto. Većina stanovništva živjela je u selima koja su (kao i u cijeloj Bosni) bila prevashodno monoetnička. Bilo je 10 hrvatskih, 17 bošnjačkih i 40 srpskih sela (samo u pet sela živjelo je mješovito stanovništvo).

Tabela 1: Etnička struktura opštine Doboj, prema popisu iz 1991.

	Muslimani	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali	Ukupno
Grad	11.133	8.088	2.755	4.334	1.269	27.579
Sela	30.010	31.809	10.554	1.399	1.282	75.054
Ukupno u opštini	41.143	39.897	13.309	5.733	2.551	102.633

Za vrijeme rata (1992-1995) linija fronta je presjecala teritoriju dobojske opštine. Praktično svi ne-Srbi bili su protjerani iz područja koja su Srbi držali pod kontrolom; počinjeni su mnogobrojni ratni zločini, a Bošnjaci su sistematski mučeni u logorima. Poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine Doboj je ostao napeti grad na prvoj liniji fronta, mjesto u kome se monoetnička Republika Srpska našla licem u lice sa bošnjačkom i hrvatskom Federacijom. Ova nova "međuentitetska linija razgraničenja" poklapala se sa linijom vojnog fronta. Uslijed toga se jedan dio predratne teritorije opštine Doboj našao u Federaciji. Dio u Federaciji podijeljen je na tri nove opštine: Doboj Istok (bošnjački), Doboj Jug (bošnjački) i Usora (hrvatski).

Prije rata, u oblastima u kojima su sada formirane ove tri nove opštine, živjelo je oko 16.000 ljudi. Od preostalih 86.500 predratnih građana opštine Doboj protjerano je oko

² IFOR (Snage za implementaciju) obuhvatale su 60.000 pripadnika međunarodnih snaga pod vodstvom NATO-a koje su bile raspoređene u Bosni od kraja 1995. do kraja 1996. godine. Na smjenu IFOR-u došao je SFOR (Snage za stabilizaciju).

³ Human Rights Watch, "The Continuing Influence of Bosnia's Warlords" ("Nastavlja se uticaj ratnih gospodara Bosne"), decembar 1996, str. 2.

30.000 Bošnjaka i 10.000 Hrvata. Na njihovo mjesto došlo je oko 26.000 Srba raseljenih u Doboju iz drugih dijelova Bosne. Tako je Doboju u Republici Srpskoj godine 1996. imao oko 72.500 stanovnika, gotovo isključivo Srba.⁴ U periodu neposredno poslije rata, organizovane skupine Srba nasiljem su reagovala na svaki pokušaj bivših stanovnika da se vrate u svoje domove. Tokom cijele 1996. i 1997. godine nastavili su se napadi na potencijalne povratnike i njihovu imovinu. Sa izuzetkom nekolicine onih koji su se vratili u sela u Zoni razdvajanja (ZoS) koja je bila pod međunarodnom kontrolom, poslijeratni Doboju je postao monoetnička tvrđava.

Upravo je zbog tog sumornog polazišta iskorak iz te situacije predstavljao izvanredno ostvarenje, onda kada je do njega došlo. U augustu 1997. godine SFOR je preuzeo kontrolu nad specijalnim policijskim snagama Republike Srpske, koje su bile ključne u onemogućavanju povratka. SFOR je tražio od pripadnika tih snaga da otkriju svoje oficire, da kažu gdje se nalazi oružje, municija i oprema i da se podvrgnu temeljnom procesu restrukturiranja. Jedan ogranak specijalne policije u Doboju odbio je da se povinuje tom naređenju.⁵ SFOR je 10. novembra 1997. godine izvršio upad u njihovo sjedište, konfiskovao sve što je tu našao i razoružao sve pripadnike specijalnih policijskih snaga oduzevši im dozvolu za rad.⁶ Narednih godina lokalna policija je transformisana zahvaljujući reformama u bezbjednosnom sektoru i procesu provjere koji je sprovela međunarodna policija UN (IPTF). Jedan od prioriteta je bio da se uklone svi oni pripadnici policije koji su učestvovali u ratnim zločinima. Neki od počinitelja ratnih zločina u Doboju bili su izvedeni pred sud. Nikola Jorgić, vođa jedne paravojne grupacije, uhapšen je u Njemačkoj. U septembru 1997. godine sud u Diseldorfu (Düsseldorf) ga je osudio na doživotnu robiju zbog genocida počinjenog u regionu Doboja.⁷ Sasvim nedavno, u oktobru 2007. godine, pritvoren je vođa jedne druge paravojne formacije, *Predini vukovi*, Predrag Kujundžić; njemu će se pred Odjelom za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine suditi za zločine protiv čovječnosti. Optužen je da je naredio mnogobrojna ubistva i silovanja protiv nesrpskog civilnog stanovništva u Doboju 1992. godine kao i da je sam učestvovao u njihovom izvršenju.⁸

⁴ CIMIC-Verband GECONSFOR (L) Rajlovac, "Bericht für die Flüchtlingsrückkehr, Opština 25: Doboju. Stand Juli 1998", Rajlovac, 17. jul 1998. Prema ovom izvoru (a on se temelji na podacima iz opštine Doboju u Republici Srpskoj) stanovništvo Doboja (RS) u 1998. obuhvatalo je 42.598 domaćih Srba, 25.920 raseljenih Srba, 1.100 Bošnjaka, 372 Hrvata i 570 ostalih (ukupno 70.560 ljudi).

⁵ Izvještaj generalnog sekretara UN o misiji UN u Bosni i Hercegovini, S/1997/694, 8. septembar 1997, stav 8.

⁶ SFOR, Stenogram međunarodne konferencije za novinare održane u Sarajevu 10. novembra 1997, na internet adresi: nids.hq.nato.int/sfor/trans/1997/t971110a.htm.

⁷ Trial Watch, na internet adresi: www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/fatcs/nikola_jorgic_283.html.

⁸ Saopštenje za štampu Suda Bosne i Hercegovine, *Određen pritvor Predragu Kujundžiću*, na internet adresi: <http://www.sudbih.gov.ba/?id=555&jezik=b>. Dobojska policija je oduzela pasoš još jednom čovjeku koji je osumnjičen za ratne zločine, bivšem predsjedniku ogranka SDS u Doboju Milanu Ninkoviću. Razgovor predstavnika ESI-ja sa Milenom Boškovićem, zamjenikom načelnika Centra javne bezbjednosti u Doboju, vođen u novembru 2007. godine.

Demontiranje gradskih policijskih struktura iz vremena rata utrla je put za povratak dobojskih Bošnjaka. Tokom minule decenije više od polovine predratnog bošnjačkog stanovništva (procjenjuje se da je riječ o 16 do 18 hiljada ljudi) vratilo se u ovu opštinu.⁹ Danas Bošnjaci čine više od jedne trećine svih studenata koji pohađaju višu školu i fakultete u Doboju. Sadašnji načelnik opštine Doboj Obren Petrović (SDS) koji je na taj položaj izabran 2004. godine predviđa Doboju budućnost koja će predstavljati potpuni raskid sa ratnom prošlošću. Predstavniku ESI-ja Petrović je rekao:

"Kada sam prije četiri godine postao gradonačelnik, želio sam da otvorim Doboj. Čim sam otvorio srednje škole, bošnjačka djeca iz Federacije počela su da pohađaju nastavu u njima. Moramo nastaviti ovim putem. Moramo stvoriti uslove da ponovo postanemo trgovinski centar i saobraćajni čvor, da postanemo regionalni centar. Također moramo postati turistički centar. Žao mi je što nemamo pristojan hotel. Kad bude izgrađen novi auto-put povezićemo sjevernu Hrvatsku sa hrvatskom obalom i ljudi će ovdje ostajati da noće. Mi želimo da obnovimo privredu, i za Srbe, i za Hrvate, i za Bošnjake."¹⁰

Posjetilac koji se danas penje ka tvrđavi Gradina, prolazeći kroz staru muslimansku četvrt vidjeće da je to područje koje se iznova vraća u život. U taj istorijski centar grada (*čaršiju*), čiji korijeni vode još od 15. vijeka, sada se vratila polovina nekadašnjeg bošnjačkog stanovništva. Glavna ulica koja je tokom rata dobila ime Pop Ljubina nedavno je preimenovana u Ulicu Meše Selimovića, muslimanskog pisca rođenog u Tuzli. Pri ulasku u tvrđavu Gradina posjetioca pozdravlja čuvar u srednjovjekovnoj odjeći. Tu je i "etno kafe", jedna mala pozornica i nedavno izgrađeni sportski teren. Otkako je 2006. ponovo otvorena, tvrđava je bila domaćin čitavog niza kulturnih događaja. U februaru 2007. godine ovdje je održan festival bosanske kuhinje, na kome su učestvovala i goste dočekivale žene obučene u srpsku, bošnjačku i hrvatsku tradicionalnu narodnu nošnju. U maju 2007. godine tvrđava je bila domaćin prvog bosanskog *Turističkog festivala* kojim je otvorena ljetnja turistička sezona. Tokom ljeta 2007. godine na tvrđavi je održan muzički i pozorišni festival. Poslije nekoliko godina mrtvila, život se vratio na Gradinu.

Iza svih tih novih aktivnosti stoji jedan čovjek: Miodrag Bosić. Rođen je 1969. u Doboju, a rodni grad je napustio 1989. da bi se uputio na studije poljoprivrede u Novom Sadu. Kada je 1992. godine izbio rat u njegovom rodnom gradu, odlučio je da ostane u Srbiji. Poslije sedam godina rat je i njega stigao. Kada su u vazдушnim napadima NATO-a u vrijeme kosovskog rata uništena tri mosta preko Dunava u Novom Sadu odlučio je da se vrati u Doboj. U tridesetim godinama morao je iznova da započne svoj život. Na kraju je osnovao nevladinu organizaciju za davanje savjeta opštinskim vlastima o pitanjima ekonomskog razvoja.

Dok je istraživao turistički potencijal grada Bosić je otkrio u koliko se tužnom stanju nalazi dobojska tvrđava. Godinama nije bila održavana i njeni kameni zidovi pokazivali su znake oštećenja. Lokalno stanovništvo je cijelo to područje pretvorilo u veliku

⁹ Da bi se preciznije sagledao broj izbjeglica treba obratiti pažnju na fusnotu 29, str. 16.

¹⁰ ESI razgovor sa Obrenom Petrovićem, načelnikom opštine Doboj, vođen u novembru 2007. godine.

deponiju. Bosić je prikupio finansijska sredstva od Švedske agencije za razvoj, SIDA, kao i od opštine. Cilj mu je bio da pretvori tvrđavu u mjesto koje će biti privlačno za turiste koji putuju dolinom rijeke Bosne:

"Izražavamo dobrodošlicu posjetiocima iz cijele Bosne. Cilj nam je da razredi iz oba entiteta i svi ostali koji putuju bosanskim auto-putem posjete ovu tvrđavu. Ovdje nećete naći nijedan nacionalni simbol. Odbijamo zahtjeve da se ovdje na tvrđavi održavaju politički skupovi. Ovo nije ni hrvatska, ni srpska ni muslimanska tvrđava, već spomenik koji pripada historiji Bosne."¹¹

Kada danas sa tvrđave Gradina pogledate na centar grada vidjećete minarete ponovo izgrađenih džamija pored zvonika pravoslavnih crkava, kao i potpuno rekonstruisanu katoličku crkvu u neposrednoj blizini upravo obnovljene sinagoge. *Ezan* (muslimanski poziv na molitvu) može se čuti pet puta dnevno, dok crkvena zvona zvone svakog sata. Očigledno pitanje koje se postavlja glasi: kako je došlo do ovog preobražaja? I šta je to što će biti potrebno da bi multietnički Doboj ekonomski prosperirao u narednoj deceniji?

III RAT I MIR

1. Povratak Aziza i Emine

U maju 1992. godine srpske vlasti u Doboju su naredile ljudima koji su živjeli u Ševarlijama, Pridjelu i Potočanima na istočnoj obali Bosne da predaju oružje. Od kraja 1991. godine vodile su se borbe u obližnjoj Hrvatskoj. Onda je u aprilu 1992. godine izbio rat u Bosni i Hercegovini. Seljani su isprva vjerovali da će ih ostaviti na miru ako budu saradivali sa vojskom. Nisu bili u pravu.

Artiljerijski napad na ta tri sela izvršen je 17. juna 1992. godine. Seljani su u panici pokušali da pobjegnu prelazeći rijeku Bosnu, u to vrijeme nabujalu uslijed obilnih kiša. U tom pokušaju ubijeno je dvoje u artiljeriskom napadu, a ranjeno šestoro ljudi, dok se njih troje udavilo u rijeci. Pripadnici srpskih paravojnih snaga su sutradan ušli u sela, noseći maske da bi prikriili identitet. Demolirali su džamiju u Ševarlijama i digli u vazduh njen minaret. Sistematski su uništili sve kuće. U Ševarlijama su ubili 30 muškaraca, a u Pridjelu i Potočanima 23 muškarca. Oko 300 ljudi, mahom žena, djece i starijih, zarobljeno je i odvedeno u vojnu kasarnu u Ševarlijama.¹²

Aziz Ibraković, kome je danas 65 godina, otišao je iz Ševarlija jedan dan prije napada. Ostatak rata proveo je na drugoj obali rijeke Bosne, koju je kontrolisala Armija BiH u kojoj su dominirali Bošnjaci. Rijeka je tada predstavljala prvu liniju fronta i njene obale su obilato minirane. Svo vrijeme rata Aziz je mogao da vidi svoje selo. Ono što nije

¹¹ ESI razgovor sa Miodragom Bosićem, august 2007. godine.

¹² ESI razgovori sa Eminom Mustafić, Azizom Ibrakovićem i drugim seljanima, vođeni u novembru 2007. godine.

mogao da vidi bile su masovne grobnice sa tijelima seljana ubijenih 18. juna 1992. godine; te grobnice su otkrivene tek mnogo godina kasnije.

Emina Mustafčić, nastavnica matematike i fizike kojoj je danas 48 godina, izbjegla je iz Ševarlija 17. juna 1992. godine sa dvijema kćerkama, koje su u to vrijeme imale jednu odnosno četiri godine. Njen muž Rešad Mustafčić, njen brat Salih Durmić i njihovi roditelji Meira i Smail ostali su u selu kako bi zaštitili svoje domove. Emina je 18. juna čula pucnje na drugoj obali rijeke Bosne. Vidjela je kako se dim uzdiže iznad sela. Tek poslije nekoliko mjeseci saznala je da su njen muž, brat i otac hladnokrvno ubijeni u blizini džamije, a da su im tijela spaljena sa tijelima još četvorice drugih muškaraca. Eminina majka Meira bila je jedna od onih koje su zarobljene. Dvije noći je provela u vojnoj kasarni u Ševarlijama, a potom je puštena. Otišla je u Kakanj, grad udaljen 110 kilometara od Doboja, u pravcu juga, gdje je u to vrijeme živjela Eminina sestra. Emina i njene kćerke su uspjele da se kao izbjeglice domognu Francuske i provele su godinu dana u Šamoniju (Chamonix) i dvije godine u mestu Puji le None (Pouilly-les-Nonais). U augustu 1995. godine Emina je odlučila da se vrati u Bosnu, u kojoj je u to vrijeme još buktio rat, i da radi kao nastavnik u Zenici.

Kada je u decembru 1995. godine u Parizu svečano potpisan Dejtonski mirovni sporazum, Aziz Ibrahimović je živio u opštini Tešanj, zapadno od rijeke Bosne. Odmah je počeo da organizuje seljane iz Ševarlija, Potočana i Pridjela, pomno čuvajući sve tragove i podatke o tome kuda su izbjegli. Međutim, kraj rata nije donio ono čemu se on nadao - nije donio povratak u Ševarlije.

Zapravo je 1996. godina bila godina razočaranja za sve potencijalne povratnike u Doboju. Jedna grupa bošnjačkih posjetilaca je 29. aprila 1996. godine postala nestrpljiva, pošto je satima čekala na međunarodne snage, policiju UN¹³ i lokalnu policiju da im omoguće da uđu u Republiku Srpsku kako bi posjetili svoje nekadašnje domove. Pedesetak ljudi je pokušalo da zaobiđe kontrolni punkt i izgubilo se u minskom polju. Jedan čovjek je smrtno stradao, a njih sedmoro je povrijeđeno.¹⁴ U najvećem broju slučajeva, skupine srpskih civila čekale su na graničnim prijelazima kako bi potencijalnim povratnicima onemogućile povratak u Republiku Srpsku. Kada je 10. maja 1996. godine jedna grupa od 60 Bošnjaka uspjela da uđe u Republiku Srpsku ne bi li obišla groblje, dočekali su ih meci iz snajperskih pušaka. Ogorčena grupa Srba razbila je vjetrobran jednog automobila koji je pripadao policijskim snagama UN. Čitav događaj je posmatralo dvadesetak policajaca Republike Srpske, uključujući tu i zamjenika načelnika policijske stanice u Doboju, ali su odbili da interвениšu. Pripadnici međunarodnih vojnih snaga morali su da spašavaju bošnjačke posjetioce.¹⁵ Autobuse koji su prevozili 84 Bošnjaka koji su želeli da posjete selo Potočani 1. juna je kamenovala neprijateljski nastrojena grupa Srba, i tom

¹³ Međunarodne policijske snage UN (IPTF) bile su stacionirane u Bosni od kraja 1995. do 2002. godine.

¹⁴ www.nato.int/ifor/trans/t960430a.htm, IFOR, stenogram sa međunarodne konferencije za novinare održane u Sarajevu 30. aprila 1996. godine.

¹⁵ www.nato.int/ifor/trans/t960510a.htm, IFOR, stenogram sa međunarodne konferencije za novinare u Sarajevu, 10. maja 1996. godine.

prilikom su dva čovjeka ranjena.¹⁶ Visoki komesar za izbjeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR) podnio je 11. novembra izvještaj u kome je naveo da je u oblasti Doboja, Prijedora i Brčkog dignuto u vazduh 200 bošnjačkih kuća. "Svjedoci smo sistematskog nasilja nad imovinom, sistematskog uništenja kuća kako bi se osiguralo da se pripadnici manjina neće vratiti", izjavio je u očaju predstavnik UNHCR.¹⁷ Istog dana trojica Bošnjaka su ranjena kada je na njihovo vozilo otvorena vatra dok su se vozili kroz Poljice, u blizini željezničke stanice u Doboju.¹⁸ Sutradan je protiv povratka Bošnjaka u Poljice demonstriralo 30 ljudi naoružanih gvozdanim šipkama.

Prve sastanke između ševarlijskih Bošnjaka i lokalnih srpskih vlasti organizovao je UNHCR u Miljkovačkom garnizonu u neposrednoj blizini Doboja; u tom garnizonu su u to vrijeme bile stacionirane međunarodne snage IFOR. Aziz se sjeća tih sastanaka kao "bolnih":

"Naglašavali smo da ni za šta nismo krivi. Nismo se približili jedni drugima, ali je iz sastanka u sastanak drugoj strani postajalo sve jasnije da je naš povratak neminovan."¹⁹

U septembru 1997. godine u cijeloj zemlji su održani prvi opštinski izbori poslije rata. Aziz Ibraković je glasovima raseljenih bošnjačkih birača izabran za odbornika u Skupštini opštine Doboje. Kada je skupština održala svoju prvu konstitutivnu sjednicu u nekadašnjoj gradskoj kino sali, još uvijek nije mogao da se vrati u svoju srušenu kuću.

Te godine pune razočaranja Aziz je proveo organizujući svoje suseljene. Opštini je podnijeto prvo 50, a potom 100 zahtjeva za povratak. Na kraju je bilo 400 takvih zahtjeva. Tek 1998. godine - dakle dvije i po godine pošto je Dejtonski sporazum stupio na snagu - ti naporu su urodili plodom. U maju 1998. godine šef lokalne kancelarije UNHCR u Doboju Oliver Birch odveo je Aziza na stranu i zamolio ga da "odredi datum za povratak" u Ševarlije:

"Odlučio sam da to bude 1. juni 1998. godine. Rečeno nam je da napravimo spisak od 100 porodica, ali ja sam na spisak stavio svih 113 koje su željele prve da se vrate. Krenuli smo u rano jutro. Kada smo stigli do svog sela koje se uzdiže na brdu iznad rijeke Bosne svi smo sjeli i samo smo plakali. Svake nedjelje dolazilo je sve više ljudi i uskoro je cijelo selo bilo puno povratnika. Vladao je pravi haos i očajnički nam je bila potrebna pomoć. Poslije mjesec dana počeli smo i da noćivamo u svom selu."

¹⁶ www.nato.int/ifor/trans/t960603a.htm, IFOR, stenogram sa međunarodne konferencije za novinare održane u Sarajevu 3. juna 1996. godine.

¹⁷ Predstavnik UNHCR Kris Janovski, IFOR, stenogram sa međunarodne konferencije za novinare održane u Sarajevu 11. novembra 1996. godine, na internet adresi: www.nato.int/ifor/trans/t961111a.htm.

¹⁸ Bilten OHR (Kancelarije visokog predstavnika) br. 25, 15. novembar 1996, na internet adresi: www.ohr.int/ohr-dept/presso/chronology/bulletins/default.asp?content_id=4950.

¹⁹ ESI razgovor sa Azizom Ibrakovićem, vođen u septembru 2007. godine.

Godine 1998. Ševarlije su predstavljale pravu divljinu, kuće su bile popljačkane i spaljene. Cijelo to područje na obali rijeke Bosne bilo je minirano, uključujući tu i osnovnu školu. Bašte, kuće i putevi bili su zarasli u korov. Prve komšije koje su pomogle bošnjačkim povratnicima bili su raseljeni Srbi koji su sada živjeli u susjednim selima. Dok u selu nije bila otvorena prva trgovina, povratnici su svakodnevne potrepštine kupovali u srpskoj prodavnici u Potočanima. Nije se dogodio nijedan incident koji bi bacio sjenku na ovaj povratak. Policija RS je svakog dana patrolirala selom. SFOR nikada nije bio daleko i svojim prisustvom je pružao suštinski značajan garant bezbjednosti.

Da bi povratak uspio od ključnog je značaja bila značajna pomoć međunarodnih donatora. Većina stanovnika Ševarlija bila je bez igdje ičega; nisu imali nikakvu ušteđevinu. Mnogi među njima izdržavali su se tako što su povremeno nešto radili. Tako je brzina povratka na kraju bila direktno zavisna od priliva donatorske pomoći za podršku obnovi. Prije rata u selu se nalazilo oko 450 kuća. Godine 1998. Evropska komisija je finansirala rekonstrukciju prvih 100 kuća.²⁰ Uz podršku različitih donatora podignuto je još 289 kuća.²¹ Sami vlasnici su rekonstruisali još 93 kuće; to su mahom bili ljudi koji su živjeli i zarađivali u inostranstvu. U 2007. godini ostalo je još samo 69 kuća koje nisu rekonstruisane. One pripadaju vlasnicima koji su započeli novi život u Federaciji ili u inostranstvu.²²

Lokalna elektrodistribucija je 1998. godine uz podršku USAID obnovila snabdjevanje električnom energijom. Nedugo potom na električnu mrežu je povezano 120 kuća. Uz finansijsku pomoć USAID realizovan je program vodosnabdjevanja koji je bio planiran još prije rata; u početku su njime bile obuhvaćene 44 kuće. Centar mjesne zajednice obnovljen je zahvaljujući donacijama. Godine 2004. završena je obnova džamije. Kako se povratak predratnog stanovništva ubrzavao, tako je napetost u Ševarlijama postepeno bivala sve manja. Aziz Ibraković se sjeća:

"Prvi sa kojima smo stvarno uspostavili odnose bili su raseljeni Srbi. Njih je zadesila ista ona sudbina koja je i nas zadesila. Znali su šta znači živjeti na tuđem vlasništvu. Oni su mogli da shvate našu potrebu da dođemo kući."²³

Eminina majka Meira bila je među prvim stanovnicima Ševarlija koji su dobili donaciju da obnove porodičnu kuću. Vratila se 1999. godine. Masovna grobnica u kojoj su se nalazila tijela članova njene porodice otkopana je 2000. godine. Nije bilo moguće identifikovati ni razdvojiti izgorjele kosti. Meira ih je svojih rukama oprala. Onda su posmrtni ostaci ponovo sahranjeni. Eminina majka je rekla predstavnicima ESI-ja da je

²⁰ Zajednički program Evropske komisije i Kancelarije Svjetske banke za Jugoistočnu Evropu, *The EU reconstruction programme for Bosnia and Herzegovina detailed by sector*, na internet adresi: www.seerecon.org/bosnia/ec/sectors/return-contracts.htm.

²¹ Mjesna zajednica Ševarlije, *Stanje rekonstrukcije stambenih objekata u MZ Ševarlije sa 07/2007. godine*, 2007.

²² ESI razgovor sa Edinom Hodžićem, sekretarom Mjesne zajednice Ševarlije, vođen u augustu 2007. godine.

²³ ESI razgovor sa Azizom Ibrakovićem, vođen u septembru 2007. godine.

"najveća kazna za te zločince to da hodaju zemljom sa svim tim zločinima na savjesti i bez nade u iskupljenje."²⁴

Otkako joj se majka vratila u Ševarlije, Emina bi sa kćerkama svakog vikenda dolazila autobusom iz Zenice da bi je posjetila. Budući da se u Ševarlije vraćao sve veći broj porodica, postavilo se pitanje školovanja djece. U početku su seljani slali djecu autobusima u škole u obližnjoj Federaciji. Onda je 2000. godine ponovo otvorena osnovna škola u Ševarlijama. Područje oko škole tada je još bilo minirano. Godine 2003. seoske starješine su pitale Eminu Mustafić da li bi željela da se vrati i radi kao nastavnica u lokalnoj školi. Emina je pristala, prijavila se za posao i odmah bila primljena. Onda se i ona sa sa kćerkama vratila u selo. Ponekad je još progone sjećanja: "Moj otac je ovdje proživio cio svoj život, tu je osjetio trenutke sreće, doživio je da vidi svoje unuke... Ali moj muž i moj brat su još bili mladi ljudi". Ona kaže da je situacija bila veoma teška i za njene kćerke koje danas imaju 17 odnosno 20 godina. Starija kćerka je prolazila kroz periode kada ni sa kim nije željela da razgovara. Njeni nastavnici su često bili zabrinuti, ali im je Emina objasnila da je to način na koji se njena kćerka nosi sa gubitkom oca. Ona danas studira na Univerzitetu u Sarajevu. Mlađa Eminina kćerka pohađa Srednju medicinsku školu u Doboju.

Osnovna škola u Ševarlijama (ima devet razreda) ogranak je Osnovne škole "Sveti Sava" u Doboju. Svih 175 đaka koji pohađaju ovu područnu školu u Ševarlijama su Bošnjaci. Petoro nastavnika, među kojima je i Emina, predaje samo u Ševarlijama; svih petoro su Bošnjaci. Preostalih 10 nastavnika (polovinu njih čine Bošnjaci, a drugu polovinu Srbi) predaju i u Ševarlijama i u matičnoj osnovnoj školi u Doboju. U područnoj školi razredna nastava se odvija prema nastavnom programu koji važi u Republici Srpskoj, ali se za nastavu "nacionalnih" predmeta (maternji jezik, istorija, geografija) koriste nastavni programi i udžbenici iz Federacije. U školi se govori na bosanskom jeziku. Koriste se i latinično i ćirilčno pismo, pošto su djeca dužna da poznaju oba ta pisma, ali u većini nastavnih predmeta prevladava latinica. Časove islamske vjeronauke u Ševarlijama drži lokalni imam.

Emina predaje matematiku i prirodne nauke. Na pitanje o razlici u programima za njene predmete između Zeničko-dobojskog kantona i nastavnog programa u Republici Srpskoj, Emina se smije: "Zar dva i dva nisu uvijek četiri?" Ima dobre odnose sa kolegama Srbima. Zajedno proslavljaju vjerske praznike tako što u školu donose kolače i slatkiše. "Ljudi nisu zavedeni", kaže Emina. "Političari na vrhu pokušavaju da raspire mržnju ne bi li tako sebi obezbjedili ličnu korist, ali se mi više ne damo prevariti."

Kako se situacija normalizuje, tako se u svakodnevnom životu gubi značaj međuentitetske linije razgraničenja oko Doboja. Preko rijeke Bosne koja je svojevremeno predstavljala prvu liniju fronta 2004. godine podignut je novi most; zahvaljujući tom mostu Ševarlije su direktno povezane sa glavnim auto-putem koji spaja sjever i jug, polazeći iz Hrvatske i završavajući u Sarajevu. Za izgradnju tog mosta bila je potrebna saradnja između opštine Doboj (koja je izgradila pristupni put na dijelu koji se nalazi u

²⁴ ESI razgovor sa Meirom Durmić, vođen u augustu 2007. godine.

Republici Srpskoj), opštine Doboj Jug (koja je podigla pristupni put na drugoj strani, u Federaciji), Republike Srpske, Federacije i Zeničko-dobojskog kantona. U ljeto 2007. godine, 12 godina poslije rata, konačno je očišćeno od mina poljoprivredno zemljište polja duž obala rijeke Bosne.

2. Ublažavanje posljedica etničkog čišćenja

Ševarlije nisu nikakav izuzetak. Bošnjaci su se vratili u *sva* sela na području Doboja u kojima su živjeli prije rata. Sela u koja su se vraćali bila su mahom razorena.²⁵ Na cijelu teritoriju opštine vratilo se više od polovine predratnog bošnjačkog stanovništva.²⁶

Enes Suljkanović, koji danas ima 46 godina, rođen je u Pridjelu, selu koje se graniči sa Ševarlijama. Do maja 1992. radio je kao inženjer u velikoj krečani u Ševarlijama. Otišao je odande kada je seljanima naređeno da predaju oružje. "Već tada se mogla naslutiti opasnost, a ja sam imao ženu i kćerku od četiri godine."²⁷ Otišao je iz Doboja mjesec dana prije no što je njegovo selo bilo do temelja spaljeno. Na opštinskim izborima 1997. godine Enes je izabran za odbornika u Skupštini opštine Doboj kao pripadnik Socijaldemokratske partije (SDP). Aktivno je lobirao kod međunarodnih organizacija da bi pružile podršku povratku raseljenih lica. Godine 2000. i on sam je mogao da se vrati u svoje selo. Ponovo je izgradio svoju kuću zahvaljujući podršci Švedske agencije za razvoj (SIDA). Njegova kćerka kojoj je danas 19 godina studira pravo u Doboju, dok njegov 11-godišnji sin pohađa osnovnu školu u Ševarlijama.

Godine 2004. Enes je ponovo izabran za odbornika u Skupštini opštine, a potom i za njenog predsjednika. On tijesno saraduje sa srpskim gradonačelnikom Doboja. Smatra da povratak Bošnjaka u Doboj predstavlja veliki uspjeh:

"U suštini, mislimo da je Doboj bosanska opština broj jedan kada je riječ o povratku raseljenih. Jedan od razloga za to je to što je većina ljudi provela i ratni period i vrijeme neposredno poslije rata vrlo blizu svojih domova - u Doboju Jug, Doboju Istok i Tešnju, gdje sam se i ja nalazio, kao i u drugim obližnjim mjestima - pa im je bilo lako da se vrate. Neki od njih još uvijek rade u Federaciji i svakodnevno bez teškoća odlaze na posao, ali mi sada nastojimo da riješimo i taj problem, pokušavajući da ovdje otvorimo radna mjesta".

²⁵ U selu Grapska Gornja stanovnici su se vratili u 433 domaćinstva. U Poljicama se ponovo nastanilo oko 1.000 Bošnjaka. U Maloj Bukovici, 180 Bošnjaka i 20 Hrvata ponovo živi uz oko 400 Srba. U selu Kotorsko povratnici su se vratili u oko 450 domaćinstava. U Dragalovce se vratilo 60 Hrvata koji žive pored 200 Srba. ESI razgovori sa predsjednicima vijeća mjesnih zajednica, vođen u septembru 2007. godine.

²⁶ U razgovorima sa 59 od 73 starješine lokalnih seoskih zajednica u opštini Doboj u septembru 2007. godine ESI je utvrdio da neki od njih znaju samo ukupni broj stanovnika svoje lokalne zajednice, dok ostali tačno znaju i broj domaćinstava. Prema njihovoj procjeni, danas u seoskom području Doboja živi oko 11.000 Bošnjaka i najmanje 600 Hrvata. Bošnjački rukovodioci u gradu Doboju rekli su nam da se vratila otprilike polovina predratnog gradskog bošnjačkog stanovništva (oko 6.000 ljudi). Enes Suljkanović, Bošnjak koji je na čelu Skupštine opštine, takođe je ubijeđen da se od 1997. godine vratilo bar 18.000 pripadnika manjinskih zajednica.

²⁷ ESI razgovori sa Enesom Suljkanovićem, vođeni u augustu i novembru 2007. godine.

Ispostavilo se da jednu od najvećih prepreka za masovni povratak Bošnjaka u poslijeratnom periodu predstavljalo postojanje velike zajednice Srba raseljenih iz Federacije koji su se doselili u Doboju i zauzeli bošnjačke kuće. Krajem 1999. godine visoki predstavnik, najviši civilni funkcioner međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini i najviši organ izvršne vlasti u poslijeratnoj BiH donio je imovinske zakone kojima je propisano da se kuće i stanovi moraju vratiti predratnim vlasnicima i nosiocima stanarskog prava.

Ilija Jotić, (Srbin) i predsjednik Vijeća Mjesne zajednice Poljice sjeća se da je trebalo uvjeravati raseljene Srbe da neće biti izbačeni na ulicu ako se Bošnjaci vrate u svoje kuće u Poljicama.²⁸ Kako su se povratak Bošnjaka i primjena imovinskih zakona ubrzali tokom 2000. godine, jedna od glavnih briga lokalnih vlasti postala je budućnost raseljenih Srba. U nastojanju da riješi taj problem opština je isparcelisala dijelove opštinskog zemljišta. Prema Jotićevim rečima, onog trenutka kada je opština dodijelila zemljišne parcele raseljenim Srbima, napetost je naglo smanjena i povratak je znatno olakšan. U Poljicama danas ima 200 domaćinstava Bošnjaka koji su se vratili poslije rata, 500 domaćinstava Srba koji su tu živjeli i prije rata a tu su još i 182 domaćinstva Srba koji su dobili zemljišne parcele. Širom područja Doboja oko 2.000 Srba živi na 636 na ovaj način dobijenih parcela.²⁹ Ovo je dovelo do napetosti samo u selu Kotorsko. Međutim, čak i tu se povratak gotovo 1.500 Bošnjaka u njihove domove odvijao bez incidenta.³⁰ Lokalni sudovi rješavaju imovinske sporove. Nasilja nije bilo.³¹

U drugim dijelovima opštine međuetnički odnosi su prestali da budu zategnuti. Od 589 đaka škole "Dositej Obradović" - jedne od tri osnovne škole u gradu Doboju - njih 342 su Srbi, 237 su Bošnjaci, a 10 su Hrvati. Kako objašnjava direktor Lazo Pejčić, etnički Srbin, "bilo je moguće formirati odjeljenje isključivo od Bošnjaka. Razgovarali smo o tome sa roditeljima i preovlađujuće mišljenje je bilo da je bolje da imamo mješovita odjeljenja. Niko nije željeo etničku segregaciju." Nedavno je jedan Bošnjak, učenik te škole, pobijedio na regionalnom školskom takmičenju iz matematike. "Radovali su se svi Jasminovi drugovi iz razreda, bacali su ga u vazduh kad se vratio sa takmičenja", kaže Pejčić. "Među djecom nema etničkih napetosti".³² Vođe bošnjačke zajednice koji žive u Starom gradu potvrdili su ovo predstavnicima ESI-ja: "Bošnjaci nemaju nikakvih

²⁸ ESI razgovor sa Ilijom Jotićem, vođen u novembru 2007. godine.

²⁹ ESI razgovor sa Jovom Jovićem, iz Ministarstva za izbjeglice i raseljena lica, odjeljenje sa sjedištem u Doboju, o aktuelnoj situaciji u pogledu povratka, izbjeglica i raseljenih lica prema zvaničnim statističkim podacima. Raseljenim licima dodijeljeno je 636 placeva opštinskog zemljišta. U naselju Vila (Usora) koje se nalazi na obodu Doboja nalaze se 32 takve parcele, u Poljicama/Novom naselju nalazi se 90 parcela, u Poljicama/Gavrići 92 parcele; Lipac ima 70 takvih parcela, u Barama se nalazi 100 parcela, u Osječanima 12, u Bukovici Maloj 43 parcele, u Bukovici Velikoj 72 parcele, a u Trnovom polju (Kotorskom) nalazi se 125 parcela (Srbi u Kotorskom kažu da je u pitanju 126 parcela).

³⁰ Procjenjuje se da danas u inostranstvu, kako u Evropi, tako i u Sjedinjenim Državama, živi oko 2.400 nekadašnjih stanovnika naselja Kotorsko. Iz razgovora ESI sa Sadom Mesićem, vođenog u novembru 2007. godine.

³¹ Više podataka o predistoriji specifične situacije u Kotorskom može se naći na veb sajtu ESI-ja: www.esiweb.org/index.php?lang=yu&id=298&city_ID=39.

³² ESI razgovor sa Lazom Pejčićem, vođen u novembru 2007.

problema da koriste sistem zdravstvene zaštite u Republici Srpskoj“, bošnjačka djeca "bez ikakvih problema" pohađaju lokalne škole, a lokalna policija se ponaša "profesionalno".³³

Jasan znak koliko se mnogo toga promijenilo u Doboju jeste demilitarizacija cijelog regiona - nigdje se ne mogu vidjeti pripadnici međunarodnih snaga. Već odavno su napušteni svi kontrolni punktovi i postaje. Nekadašnji vojni logor SFOR-a³⁴ u blizini Ševarlija na rijeci Bosni potpuno je prazan. Tokom 2006. godine tri vojske u BiH spojile su se u jednu malu, profesionalnu vojsku. Danas su u garnizonu Miljkovac, u kome su svojevremeno bili stacionirani pripadnici SFOR-a kako bi kontrolisali cijelo područje, smješteni pripadnici Zajedničkih oružanih snaga Bosne i Hercegovine.

3. Građani Republike Srpske

Nusret Delić koji ima 39 godina predsjednik je Udruženja poljoprivrednih proizvođača u Ševarlijama. Kada su paravojne jedinice 18. juna 1992. godine napale njegovo selo, Nusret Delić se krio u šumi iznad Ševarlija. Kasnije je prešao rijeku Bosnu i ostatak rata proveo kao vojnik na prvoj liniji fronta duž rijeke, toliko blizu svoje kuće da je mogao da je vidi s druge obale. Vratio se 2002. godine. On na najkonkretniji način pokazuje koliko ima povjerenja u budućnost - u voćnjaku je posadio više od 300 sadnica jabuka.

Udruženje poljoprivrednih proizvođača u Ševarlijama ima preko 200 članova i nedavno se u njega učlanilo i 18 srpskih zemljoradnika. Mlijeko koje proizvode članovi ovog udruženja prodaje se jednoj mljekari u Tesliću koja je u srpskom vlasništvu. Iako je cijena u nekim mljekarama u Federaciji BiH viša, seljani imaju povjerenja upravo u tu mljekaru čije se sjedište nalazi u Republici Srpskoj. Neki članovi udruženja gaje krastavce koje prodaju za to specijalizovanoj zadruzi u susjednoj opštini Gračanica, na teritoriji Federacije. Nusret Delić planira da dogodine proda svoje jabuke jednom lancu samoposluga u Tešnju, mjestu koje se takođe nalazi u Federaciji BiH.

Zahvaljujući ovako velikim razmjerama povratka u Doboju, međuentitetska linija razgraničenja veoma malo znači u svakodnevnom životu ljudi koji žive u ovom području. Preko te linije već godinama se odvija trgovina i ona je sasvim uobičajena pojava. Na zelenoj pijaci blizu rijeke Bosne u predgrađu Doboja često se mogu vidjeti mušterije iz oba entiteta. Prodavači na malo u gradu Doboju kupuju robu na veliko u Federaciji, u opštini Doboju Jug. Jedan trgovac iz Ševarlija ima trgovinu koja sa prodavnicama u

³³ ESI razgovori sa Sejfudinom Zonićem i Jusufom Sarajlićem, članovima Savjeta MZ u Starom gradu Doboju (Čaršija), vođeni u novembru 2007. godine.

³⁴ Poslije potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine u Bosnu je stiglo 60.000 pripadnika međunarodnih snaga (IFOR). Njima na smjenu došle su snage za stabilizaciju (SFOR) u decembru 1996. godine; te snage su brojale 32.000 vojnika. Početkom 2002. godine ostalo je još 19.000 pripadnika vojnih snaga, da bi se njihov broj do januara 2003. smanjio na 12.000. Kada je SFOR krajem 2004. godine napustio Bosnu, u zemlji se nalazilo svega 7.000 pripadnika međunarodnih snaga. Danas ukupni broj pripadnika stranih snaga (EUFOR) iznosi 2.500.

opštinama Doboj Jug, Tešanj, Maglaj (sve su one u Federaciji) kao i u gradu Doboju. Drugi poduzetnik iz Ševarlija posjeduje staklorezačku zanatsku radnju u Maglaju (Federacija). Treći je kupio autobusku stanicu u Maglaju i tamo zapošljava deset ljudi iz Ševarlija.

Veliki napredak je postignut i na planu reintegracije Bošnjaka iz Ševarlija u javne ustanove u Doboju: petorica stanovnika Ševarlija zaposleni su kao policajci u Doboju, a jedan policajac svakog dana putuje na posao u Istočno Sarajevo (Republika Srpska). Jedan stanovnik Ševarlija je komunalni inspektor, dvoje seljana rade u lokalnoj ambulanti u Ševarlijama, a njih petoro u osnovnoj školi.

Sličan obrazac možemo vidjeti širom opštine. U opštinskoj upravi Doboja danas radi 18 Bošnjaka (u toku je postupak zapošljavanja još dva komunalna inspektora).³⁵ U upravnim odborima javnih preduzeća obično je angažovan i po jedan Bošnjak ili Hrvat.³⁶ U okružnom tužilaštvu zaposleno je devet Srba i pet ne-Srba (Bošnjaka i Hrvata), a treba se popuniti još jedno otvoreno radno mjesto za Hrvata. U okružnom sudu u Doboju zaposleno je 11 Srba sudija i sedam ne-Srba na sudijskim položajima (vidjeti tabelu). Od 800 pripadnika policije u dobojskom okrugu oko 125 njih (16 procenata) danas su Bošnjaci i Hrvati.³⁷

Ponekad je teško privući kvalifikovane Bošnjake da obavljaju poslove u javnom sektoru u Republici Srpskoj. Predsjednik Skupštine opštine Enes Suljkanović prisjeća se situacije u kojoj je bilo upražnjeno radno mjesto direktora Doma zdravlja. Pokušao je da pronađe bošnjačkog kandidata, ali nije uspio u tome. Glavni razlog bila je činjenica da su plate zaposlenih u javnom sektoru u Federaciji ponekad više i za po nekoliko stotina konvertibilnih maraka (KM). I prosvjetni radnici zarađuju više u Federaciji - u Republici Srpskoj njihova prosječna plata iznosi oko 500 KM, dok u Federaciji, u zavisnosti od toga u kom su kantonu zaposleni, njihova prosječna plata iznosi oko 600 do 700 KM.

*Tabela 2: Etnički sastav nosilaca pravosudnih funkcija u Doboju 2007. godine*³⁸

	Srbi	Bošnjaci	Hrvati
Okružno javno tužilaštvo	9	4	1
Sudije Osnovnog suda	6	2	2
Sudije Okružnog suda	11	5	2

³⁵ ESI razgovori sa Enesom Suljkanovićem, predsjednikom Skupštine opštine i Obrenom Petrovićem, načelnikom opštine Doboj, vođeni u novembru 2007. godine.

³⁶ ESI razgovori sa Enesom Suljkanovićem, predsjednikom Skupštine opštine i Obrenom Petrovićem, načelnikom opštine Doboj vođeni u novembru 2007. godine.

³⁷ ESI razgovor sa Milenkom Boškovićem, zamjenikom načelnika Centra javne bezbjednosti Doboj vođen u novembru. Okrug Doboj obuhvata opštine Bosanski Brod, Derventa, Doboj, Modriča, Petrovo, Pelagićevo, Šamac, Teslić i Vukosavlje. Okružno javno tužilaštvo i Okružni sud svojom teritorijalnom nadležnošću obuhvataju istu oblast.

³⁸ ESI - istraživanja u saradnji sa predstavnicima svih triju ustanova, novembar 2007. godine.

Milenko Bošković, zamjenik načelnika Centra javne bezbjednosti u Doboju primjećuje da je saradnja sa policijom iz Federacije "izvanredna". Od 55 automobila ukradenih u okrugu koji pokriva dobojska policija i u susjednim područjima u Federaciji tokom 2006. godine, 34 vozila su pronađena i vraćena vlasnicima upravo zahvaljujući policijskoj saradnji koja se odvija preko međuentitetske linije. Vozila su obično pronađena u drugom entitetu - po pravilu, kradljivci automobila u Bosni skloni su da prebacuju ukradenu vozila preko međuentitetske linije razgraničenja u nadi da ih na taj način neće otkriti. Bošković takođe kaže da policija već godinama nije dobila nijednu prijavu nekog incidenta do koga bi došlo uslijed etničkih motiva. Enes Suljkanović potvrđuje da "od 2000. godine nije bilo ni jednog jedinog incidenta na etničkoj osnovi". On je inače predsjednik "Komisije za bezbjednost građana" i "Komisije za bezbjednost povratnika u opštini Doboj" u kojoj učestvuju predstavnici svih javnih organa zaduženih za osiguranje bezbjednosti. Desetine povratnika sa kojima su predstavnici ESI-ja razgovarali o bezbjednosnoj situaciji u opštini potvrdili su da nema međuetničkih napetosti.

Tačno je da opština pruža ograničeni spektar usluga, ali bi bilo veoma teško naći nekakav obrazac diskriminacije. Uz finansijsku podršku opštine obnovljeno je 16 džamija.³⁹ U novembru 2007. godine počeli su radovi na kanalizacionom sistemu u starom gradu Doboj ispod tvrđave, ukupne vrijednosti od oko 100.000 KM.⁴⁰ I Bošnjaci u selu Kotorsko su dobili kako posrednu, tako i neposrednu podršku i pomoć od opštine. To obuhvata znatna finansijska sredstva za izgradnju novog Doma kulture i kupovinu skele koja bi pomogla seljanima da dođu do svojih njiva na drugoj obali rijeke Bosne, kao i uspješno podsticanje jednog italijanskog investitora da u Kotorskom otvori fabriku obuće u kojoj će se zaposliti pedesetak bošnjačkih povratnika. Prema riječima načelnice opštinskog odsjeka za obnovu i razvoj Eldine Mehinagić (Bošnjakinje), trenutno ima oko 500 građana koji su podnijeli zahtjeve za pomoć u obnovi i još nisu mogli da ostvare povratak zbog nedostatka finansijskih sredstava.⁴¹

Seoske starješine kako bošnjačkih tako i srpskih sela rekle su predstavnicima ESI-ja da je već započela kampanja za lokalne izbore koji će se održati naredne godine. Jedna od nagrada za podršku birača je razvoj infrastrukture. S obzirom na činjenicu da u svakom selu postoji po jedno biračko mjesto, dok se u većim selima nalaze po dva biračka mjesta, političke stranke lako mogu da vide ko je za njih gdje glasao. Nije, dakle, bitna etnička pripadnost, već se računaju glasovi. Načelnik opštine bira se neposredno i Obren Petrović je rekao predstavnicima ESI-ja da je izbore 2004. godine dobio zahvaljujući glasovima 13.000 birača, od kojih su njih 3.000 Bošnjaci. "Bilo je to svojevrsno priznanje i ja ću nastaviti da se borim za što je moguće više bošnjačkih glasova", rekao je Petrović. Nekoliko bošnjačkih lidera kazalo je predstavnicima ESI-ja da je on zaista podsticao ulaganja u njihovim mjesnim zajednicama i selima.

³⁹ ESI razgovor sa Obrenom Petrovićem, načelnikom opštine Doboj, vođen u novembru 2007. godine.

⁴⁰ ESI razgovor sa Enesom Suljkanovićem, predsjednikom Skupštine opštine, vođen u novembru 2007. godine.

⁴¹ ESI razgovor sa Eldinom Mehinagić, vođen u oktobru 2007. godine.

U oblasti visokog obrazovanja, ostvaren je zapanjujuće visok nivo etničke reintegracije. Danas se tu nalazi Viša tehnička škola, jedan fakultet državnog univerziteta i ogranci nekoliko novih privatnih univerziteta (vidjeti tabelu). Ukupno uzevši, skoro 2.500 studenata danas pohađa te visokoškolske ustanove. Izvanredan rezultat predstavlja činjenica da više od trećine studenata čine ne-Srbi, kao i da mnogi od njih dolaze iz Federacije.

Tabela 3: Broj studenata u visokoškolskim ustanovama u Doboju 2007. godine⁴²

Viša škola ili fakultet	Srbi	Bošnjaci	Hrvati	Ukupno studenata
Viša tehnička škola, Doboje	326	225	13	564
Saobraćajni fakultet (Univerzitet Istočno Sarajevo)	485	340	25	850
Ogranak univerziteta "Slobomir Pavlović" iz Bijeljine (privatni)	346	176	48	570
Ogranak FUMA, Fakulteta za poslovni menadžment, Novi Sad (privatni)	175	124	11	310
Ogranak Univerziteta APEIRON, Gradiška (privatni)	103	72	5	180
Ukupno	1.435	937	102	2.474

Na pitanje šta znači živjeti kao Bošnjak u Republici Srpskoj, većina sagovornika ispoljava stavove koje rijetko imate prilike da uočite u političkim diskusijama. Sekretar Mjesne zajednice Ševarlije Edin Hodžić, koga su predstavnici ESI-ja pitali šta misli o Republici Srpskoj i kako je doživljava, odgovorio je slijedeće: "Razumije se da je Republika Srpska takođe moja. Ja sam ovdje kod kuće. Drugi dom nemam."⁴³ Nusret Delić iz Ševarlija to je ovako objasnio:

"Za sve vrijeme rata bio sam čvrsto riješen da se vratim u svoje selo. Kasnije sam shvatio da je teško bilo šta ostvariti ili steći kroz rat. Naše Ševarlije smo oslobodili Dejtonskim sporazumom a ne ratom. Nismo morali da se sa oružjem u rukama borimo za Ševarlije, kako smo inače očekivali. U početku sam mislio da to nije fer, jer sam se ja borio za jedinstvenu državu Bosnu i Hercegovinu. Onda sam morao da prihvatim da živim u Republici Srpskoj. I stvarno sam to prihvatio. Polako sam shvatio da to, na kraju krajeva, uopšte nije tako strašno. Kada uporedim Republiku Srpsku sa Federacijom, ne mislim da to poređenje ide na štetu Republike Srpske. Ono što je meni potrebno jeste sloboda i

⁴² ESI je razgovarao sa Dragicom Vasiljević, tehničkim sekretarom Saobraćajnog fakulteta (Univerzitet Istočno Sarajevo), uključujući tu i Višu tehničku školu Doboje; Zoranom Lazićem, koordinatorom dobojskog ogranka univerziteta "Slobomir Pavlović"; Draganom Đuranovićem, direktorom dobojskog ogranka FUMA; Mirkom Slavuljicom, direktorom dobojskog ogranka Univerziteta APEIRON; svi ti razgovori obavljani su u novembru 2007. godine. Budući da nijedna od tih visokoškolskih ustanova ne uzima podatke o nacionalnosti studenata, nacionalna pripadnost je određivana na osnovu imena i mjesta stalnog boravka.

⁴³ ESI razgovor sa Edinom Hodžićem, vođen u novembru 2007. godine.

mogućnost da svuda odem, da preda mnom nijedna vrata ne budu zatvorena i da mogu da živim od svog rada."⁴⁴

IV DEPRESIJA U DOBOJU

Doboj 2007. godine veoma se razlikuje od Doboja 1997. godine. Povratak, etnička reintegracija, obnova - sve su to priče o lokalnim uspjesima. Međutim, iako je otklonjena većina problema karakterističnih za period neposredno poslije rata - etnički motivisano nasilje, odsustvo slobode kretanja i masovno kršenje imovinskih prava - situacija na lokalnom tržištu rada i dalje je katastrofalna. S tom konstatacijom slažu se svi oni sa kojima smo razgovarali u Doboju.

Lazo Pejčić, direktor Osnovne škole "Dositej Obradović", izjavio je za ESI da je "većina roditelja njegovih đaka nezaposlena".⁴⁵ Bošnjačke vođe u Starom gradu smatraju da nezaposlenost predstavlja problem broj jedan za povratnike. Među bošnjačkim povratnicima samo mali broj ljudi uspio je da pronađe posao u Republici Srpskoj. Oko 200 povratnika u Stari grad još uvijek svakodnevno putuju na posao u Federaciju.⁴⁶ Isti problemi važe za većinu Srba koji su se preselili u Doboj. Kada je riječ o raseljenim Hrvatima, alternativna mogućnost života u Hrvatskoj (bosanski Hrvati imaju pravo na hrvatsko državljanstvo) odvrtila je ogromnu većinu njih od povratka u predratne kuće u Doboju.

U opštini Doboj oko 9.700 lica vodi se u evidenciji nezaposlenih.⁴⁷ Prema podacima o zdravstvenom osiguranju iz septembra 2007. godine procjenjuje se da samo 19.953 lica od ukupno 82.500 stanovnika danas ima zvanično zaposlenje.⁴⁸ Od toga, njih 4.286 su zemljoradnici, a 758 lica radi u Federaciji.⁴⁹ Prema tome, lokalni nepoljoprivredni sektor zapošljava manje od 15.000 lica. Dovoljno je posjetiti lokalne industrijske zone da bi se shvatila veličina razvojnog izazova sa kojim je Doboj suočen. Tokom 2001. godine u industrijskim zonama istočno i zapadno od rijeke Bosne bilo je zaposleno 2.455 radnika.⁵⁰ Tokom 2007. godine broj zaposlenih u industrijskim zonama pao je na ispod 800.

⁴⁴ ESI razgovor sa Nusretom Delićem, vođen u septembru 2007. godine.

⁴⁵ ESI razgovor sa Lazom Pejčićem, vođen u novembru 2007. godine.

⁴⁶ ESI razgovor sa Jusufom Sarajlićem, vođen u novembru 2007. godine.

⁴⁷ Zavod za zapošljavanje RS i Zavod za zapošljavanje u Doboju, juli 2007. godine.

⁴⁸ Podaci o zdravstvenom osiguranju iz septembra 2007. godine. Broj od 82.000 stanovnika dobojske opštine temelji se na procjenama Republičkog statističkog zavoda; Vidjeti: JZU Dom zdravlja Doboj, Plan rada Doma zdravlja za 2007. godinu, Doboj, mart 2007. Ostali izvori govore o 80.000 stanovnika. Vidjeti: Tomo Marić (urednik), *Moja Republika Srpska* - specijalno izdanje "Glasa Srpske", Banja Luka, 31. jul 2006. godine. Vidjeti takođe web sajt: www.opstina-doboj-ba/lat/opsti-dio.php. Sve su ovo samo nagađanja s obzirom na to da nije sproveden popis. Ako se ima na umu da je 1997. godine u Doboju bilo 72.000 stanovnika i da se od tada vratilo oko 18.000 pripadnika manjina, na osnovu toga bi se moglo zaključiti da se 8.000-10.000 Srba tokom minule decenije vratilo iz Doboja svojim domovima ili ga je napustilo iz drugih razloga.

⁴⁹ Podaci o zdravstvenoj zaštiti septembra 2007. godine.

⁵⁰ Opština Doboj, Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti, "Strateški plan razvoja 2002-2005" Doboj, decembar 2001. godine.

Preduzeće Trudbenik danas zapošljava 310 ljudi. Krajem osamdesetih godina 20. vijeka Trudbenik je zapošljavao 1.300 ljudi. Pripadao je velikoj holding korporaciji Energoinvest i svojevremeno su ga socijalistički planeri označavali kao "nosioca razvoja opštine Doboj". Preduzeće je počelo da radi 1949. godine kao radionica za popravke vojnih vozila, da bi potom prešlo na proizvodnju kompresora i pneumatičkih uređaja za industrijske svrhe. Po riječima direktora Trudbenika Vojka Sujića, 80 posto kompresora koje je Trudbenik proizvodio u prošlosti prodavano je raznim preduzećima u bivšoj Jugoslaviji.⁵¹ Sada tih naručilaca više nema, ili su se preorijentisali na nove isporučiocice iz Kine i Evrope. "Prije rata smo bili svjetska klasa", tvrdi Sujić. Danas je preduzeće u očajnom stanju. Prosječna starost radnika iznosi 45 godina i šest mjeseci. Poslovna djelatnost tog preduzeća sada se svela skoro isključivo na popravke i održavanje starih kompresora. Krov najveće proizvodne hale (površine od 7.000 kvadratnih metara) prokišnjava.⁵² U periodu od 2005. do 2006. godine godišnji obrt je sa 4 miliona KM pao na 1,6 miliona KM.⁵³ Trudbenik je nagomilao dugovanja, uključujući tu i dug od jedan milion KM lokalnoj toplani, za grijanje, kao i 1,5 miliona KM Penzionom fondu Republike Srpske. Privatizacija je loše vođena. Vlada Republike Srpske je Trudbenik proglasila "preduzećem od strateškog značaja". Posljedica te odluke bilo je odlaganje transformacije.⁵⁴

Drugo preduzeće koje se takođe ponosi svojim nekadašnjim značajem nalazi se tačno prekoputa Trudbenika: to je Bosanka osnovana 1947. godine. Bio je to jedan od pet najvećih proizvođača sokova u socijalističkoj Jugoslaviji. Bosanka je proizvodila 18.000 tona sokova i drugih bezalkoholnih pića i 8.500 tona konzerviranih proizvoda (džemovi i marmelade, kiseli krastavci, paprike iz turšije, mješana salata, paradajz koncentrat). Godine 2000. Bosanka je prekinula proizvodnju. Naredne godine je privatizovana, a novi vlasnici su postali mali akcionari koji nisu raspolagali nikakvim investicionim kapitalom; bilo ih je 752. Jedan dio proizvodnih i magacinskih kapaciteta iznajmljen je privatnom proizvođaču piva. U junu 2006. godine preostala 123 radnika stupila su u štrajk, zahtjevajući isplatu plata koje su mjesecima kasnile. U aprilu 2007. godine sud je otvorio stečajni postupak.⁵⁵

U suštini, od svih društvenih preduzeća koja su još aktivna u industriji i rudarstvu u opštini Doboj samo su tri uspjela da povećaju broj zaposlenih poslije privatizacije: RGTK Doboj, Rudnik krečnjaka i Tvornica kreča u Ševarlijama; TKS Dalekovod, proizvođač

⁵¹ ESI razgovor sa Vojkom Sujićem, vođen 7. novembra 2007. godine.

⁵² ESI razgovor sa Vojkom Sujićem, vođen 7. novembra 2007. godine..

⁵³ Trudbenik a.d., Doboj, "Konsolidovani finansijski izvještaj za period 1.1.2006. do 31.12.2006. godine", str. 18, kao i Investiciono-razvojna banka Republike Srpske, "Trudbenik" AD Doboj - Kratki poslovni profil.

⁵⁴ Prvi tender za ovo preduzeće raspisan je u oktobru 2005, a drugi u martu 2006. godine. Niko nije izrazio interesovanje. Posljednji tender raspisan u novembru 2007. morao je da bude produžen do 7. decembra 2007. godine. Prijavu je podnio konzorcijum od dva preduzeća iz Hrvatske i jednog preduzeća iz Doboja.

⁵⁵ ESI razgovor sa Radomirom Jokićem, stečajnim upravnikom Bosanke i Bosnaekspresa, vođen u novembru 2007. godine. Predratni direktor preduzeća Bosanka - Bošnjak po nacionalnosti - osnovao je slično preduzeće, pod imenom Vegafruit, u opštini Doboj Istok u tuzlanskom kantonu.

dalekovodnih stubova te raznih metalnih konstrukcija; i rudnik uglja u mjestu Stanari zapadno od Doboja (vidjeti naredno poglavlje). U svakom od ta tri slučaja bilo je direktnih stranih ulaganja. Takođe, u sva tri navedena slučaja uspostavljene su poslovne veze sa preduzećima čija se sjedišta nalaze u Federaciji.

U prošlosti je 60 posto kreča koji se proizvodio u RKTk Doboj (*Rudnik krečnjaka i Tvornica kreča*) odlazilo u Željezaru Zenica.⁵⁶ Prije rata to preduzeće je zapošljavalo 350 radnika. Proizvodnja je obustavljena u proljeće 1992. godine. Poslije rata, nastavljena je samo proizvodnja krečnjaka za potrebe građevinarstva. Sadašnji direktor Zdravko Kalaba došao je u Ševarlije prije dvije godine. Poslije rata je radio za USAID, a potom se zaposlio u jednom preduzeću u blizini Banja Luke; to preduzeće je u aprilu 2005. godine kupilo RKTk.⁵⁷ Od 2006. godine Integral Inženjering je svake godine ulagao jedan milion KM u rudnik krečnjaka. Proizvodnja je povećana i proizvodi se mahom prodaju preduzećima u Federaciji. Prije privatizacije u RKTk bilo je zaposleno 45 aktivnih radnika čije su plate mjesecima kasnile. Danas to preduzeće ima 155 zaposlenih i svi blagovremeno dobijaju plate. Od ukupnog broja njih 25 su Bošnjaci, povratnici u Ševarlije.

Pored ekstrakcije i drobljenja krečnjaka, trenutno su u toku pripreme za ponovno započinjanje proizvodnje kreča u okviru zajedničkog ulaganja sa kompanijom Carmeuse iz Belgije, koja je poznata kao globalni proizvođač kreča.⁵⁸ To zahtjeva ulaganje od 50 miliona KM u novu opremu, mašineriju i filtere. Dosad je investirano oko 10 miliona KM, a potpuno obnovljena fabrika trebalo bi da počne sa radom početkom 2008. godine. Njen glavni klijent biće kompanija Mittal Steel iz Zenice, ista ona željezara koja je i u predratnom periodu bila najveći kupac RKTk. Kompanije Mittal i Carmeuse već odavno imaju uspješnu saradnju što otvara mogućnost stabilnog lokalnog tržišta za preduzeće iz Ševarlija. Zdravko Kalaba je pun optimizma: "Biće to jedna od najmodernijih fabrika kreča u Evropi. Ovdje posjedujemo sve: odgovarajući krečnjački kamen, željezničke pruge, tržište, a uskoro će stići i novi auto-put."

Drugu uspješnu privatizacionu priču predstavlja TKS Dalekovod Doboj. To preduzeće, koje je osnovano 1972. godine kao jedan od dijelova konglomerata Energoinvest, baš kao što je bio slučaj i sa Trudbenikom, proizvodi dalekovodne stubove, reflektorske stubove i stubove namjenjene uličnoj rasvjeti, metalne konstrukcije kao što su podstanice, GSM stanice i ski-liftovi i žičare. Prije rata ova fabrika je zapošljavala 800 ljudi. Tokom rata proizvodnja je prekinuta da bi poslije rata bila obnovljena samo na minimalnom nivou. Godine 2003. hrvatska kompanija Dalekovod iz Zagreba kupila je 42 posto ovog preduzeća.⁵⁹ Zagrebačka kompanija danas posjeduje 86 posto fabrike u Doboju.

⁵⁶ ESI razgovor sa Zdravkom Kalabom, direktorom RKTk, vođen u novembru 2007. godine.

⁵⁷ Riječ je o preduzeću Integral Inženjering iz Laktaša. Detaljnije informacije mogu se naći na internet adresi: www.integralcorp.info/en.html.

⁵⁸ www.carmeuse.com.

⁵⁹ Dalekovod d.d., *Bilješke uz konsolidirane financijske izvještaje za godinu koja je završila 31. decembra 2003. godine*, na internet adresi www.dalekovod.com.

Dalekovod Zagreb ima 1.600 zaposlenih i izvozi svoje proizvode u 80 zemalja. Sadašnji direktor Dalekovoda Doboj Mato Majstorović, bosanski Hrvat, rat je proveo u Sloveniji. Zagreb je dosad uložio četiri miliona KM u nove mašine u Doboju. Obnovio je cijelu zgradu i kupio i instalirao novu kransku stazu. Kada je dobio porudžbinu za 5.000 tona stubova za GSM mrežu u Ugandi, polovina porudžbine je proizvedena u Zagrebu, a druga polovina u Doboju. Izrađeni su planovi za proširenje fabrike, a neki od tih planova tijesno su povezani sa Željezarem Mittal Steel u Zenici. Mato Majstorović objašnjava: "Čekamo na Zenicu da počne da proizvodi odgovarajuće čelične profile."⁶⁰ Ovo preduzeće će postati znatno konkurentnije zahvaljujući tome što će imati snabdjevača koji se nalazi na tako maloj geografskoj udaljenosti.

Kada je Mato Majstorović 2004. godine došao u TKS Dalekovod Doboj, mašinski park je bio zarastao u korov, ali su se mašine još uvijek nalazile tu, baš kao i 260 radnika. Od tog broja 132 radnika su poslata kući uz odgovarajuće programe kompenzacije. Danas preduzeće ponovo ima 265 zaposlenih. Kad god Dalekovod Doboj otvori konkurs za nova radna mjesta, dobije veliki broj prijava. Mato Majstorović se sjeća ljudi koji su plakali preko telefona, moleći ga da im obezbjedi posao, kao i raznih uticajnih ljudi koji su pokušavali da intervenišu u ime nekoga ko se prijavio na konkurs:

"Svjestan sam da postoji veliki broj ljudi kojima je stvarno potreban posao iz oglasa - ali postoji samo jedno radno mjesto, a tako je mnogo porodica kojima bi to radno mjesto toliko značilo."⁶¹

Uspjesi kao što su oni postignuti u RKTK i u TKS Dalekovod zasad su izuzeci. Poslodavac sa najvećim brojem zaposlenih u Doboju danas su Željeznice Republike Srpske, koje imaju sjedište u Doboju i zapošljavaju oko 1.200 radnika širom opštine.⁶² Sljedeći poslodavac po broju zaposlenih je regionalna bolnica koja zapošljava 700 ljudi. Međutim, malo je vjerovatno da će se broj zaposlenih u javnom sektoru u bliskoj budućnosti povećavati. Problem zapošljavanja je još gore izražen u seoskim područjima. Nekadašnje zemljoradničke zadruge su propale. Istraživanje ESI-ja pokazalo je da u opštini Doboj nema više od 250 poljoprivrednika čiji posjedi premašuju pet hektara zemlje.⁶³

U kafićima u centru Doboja u jesen 2007. godine mladi i stari otvoreno su razgovarali o svojim ograničenim mogućnostima koje su mahom vezane za migraciju. Razmjenjivali su iskustva: neki među njima rade kao konobari na američkim brodovima za krstarenje; drugi su otkrili kako je moguće ilegalno otići na Maltu. Neki su tokom turističke sezone radili na crnogorskoj obali Jadranskog mora ili su pak radili za srpska preduzeća koja podižu rafinerije u Rumuniji; drugi su istraživali mogućnosti koje pruža novi program privremenog zapošljavanja u Češkoj Republici (u okviru tog programa reklamirale su se

⁶⁰ ESI razgovor sa Matom Majstorovićem, vođen u novembru 2007. godine.

⁶¹ ESI razgovor sa Matom Majstorovićem, vođen u novembru 2007. godine.

⁶² ESI razgovor sa Petrom Burgerom, lokalnim dopisnikom agencije SRNA (SRNS).

⁶³ Vidjeti fusnotu 26.

dugoročne radne dozvole u bosanskoj štampi i na internetu). Među svima njima bilo je malo onih koji su svoju budućnost vidjeli u Doboju.

Odsustvo mogućnosti zaposlenja glavni je razlog zbog koga je, za razliku od bošnjačkog povratka, povratak Hrvata toliko razočaravajući. U periodu od 2000. do 2004. godine Mato Majstorović, današnji direktor Dalekovoda Doboj, bio je zamjenik ministra za povratak u Vladi Republike Srpske u Banjoj Luci. Svoj položaj je smatrao položajem koji mu pruža mogućnost da pomogne povratak Hrvata u Republiku Srpsku. Obilazio je hrvatske izbjeglice u Hrvatskoj, Švedskoj i Njemačkoj i pokušao da ih ubijedi da se vrate kući. To ga je ogorčilo i razočaralo: shvatio je da ne žele da se vrate. "Svi oni kažu da im je životni standard tamo bolji nego ovdje", objašnjava Majstorović.⁶⁴ On je čak organizovao donatore za rekonstrukciju hrvatskih kuća. "Ponudili smo da im damo ključ u ruke potpuno obnovljenih kuća i da im povrh toga damo još i po jednu kravu, svinju, sasvim opremljenu kuhinju: uprkos svemu tome, i dalje nisu željeli da se vrate. Većina njih nastavila je da živi u Hrvatskoj, a svoje ovdašnje kuće koriste kao vikendice."⁶⁵ Upravo je, dakle, nedostatak radnih mjesta, prvenstveno u seoskim područjima, ono što predstavlja najveću prepreku za dalji povratak raseljenih lica i izbjeglica u Republiku Srpsku.

V UGALJ I BOSANSKI SAN

1. Stanari

Srbin Nebojša Savanović, 33-godišnjak, rođen je u Gračanici, gradiću istočno od Doboja (taj gradić se danas nalazi u Federaciji). U maju 1992. godine njegova porodica je napustila Gračanicu: bili su to Nebojša koji je u to vrijeme imao 17 godina, njegov stariji brat i roditelji. Godinu dana proveli su u jednom selu na Ozrenu, a potom su se preselili u Dboj. Opština im je dodijelila bošnjački stan. Nebojša, njegov brat i otac bili su mobilisani i borili su se u vojsci Republike Srpske. U septembru 1995. godine, u posljednjim nedeljama rata, Nebojšin brat je ubijen dok je čuvao stražu kod predajnika na Ozrenu koji je NATO bombardovao.

Poslije rata Nebojšini roditelji nisu mogli da nađu stalno zaposlenje. Živjeli su od toga što su u Doboju prodavali robu koju bi kupovali u Srbiji. Godine 2001. odlučili su da se ne vraćaju u Gračanicu u Federaciji. Zamijenili su stan u Gračanici sa stanom jedne bošnjačke porodice koja je dotad živjela u Bosanskom Brodu, gradu na granici sa Hrvatskom, i tamo se preselili. Danas žive u Bosanskom Brodu od malih penzija.

Nebojša je demobilisan 1996. godine. Upisao se u Višu tehničku školu u Doboju i početkom 2000. godine diplomirao kao inženjer mašinstva. U maju 2000. godine zaposlio se u Rudniku uglja u Stanarima, na dvadeset kilometara od Doboja. "Želio sam da steknem neko praktično iskustvo a nisam mogao da nađem drugi posao. Svuda sam

⁶⁴ ESI razgovor sa Matom Majstorovićem, vođen u novembru 2007. godine.

⁶⁵ ESI razgovor sa Matom Majstorovićem, vođen u novembru 2007. godine.

konkurisao." U to vrijeme "Rudnik jedva da je radio", sjeća se Nebojša. U novembru 2001. godine dobio je prvu mjesečnu platu u iznosu od 250 KM. Hranu je dobijao u rudarskoj kantini. Tokom 2002. godine rudari su stupili u osmomjesečni štrajk. Rudnik je ostao bez finansijskih sredstava za popravku mašina i kupovinu rezervnih djelova. Tokom tog perioda čak je i kantina bila zatvorena.⁶⁶

Kada je Nebojša 2000. došao u Stanare, Dušan Nešković je u rudniku radio već 16 godina. Rođen je 1954. godine u jednom selu na Ozrenu. Kao petnaestogodišnjak otišao je u Sloveniju gde je pohađao Srednju rudarsku školu, a potom se zaposlio u Geološkom zavodu u Ljubljani. U Doboju se vratio 1984. godine i počeo da radi u Stanarima. "Plate su bile male", sjeća se on osamdesetih godina prošlog vijeka, "radnici su bili nezadovoljni, Jugoslavija je bila u ekonomskoj krizi, imali smo visoku inflaciju i nije bilo nikakvih mogućnosti za investicije u rudnik". Onda je došao rat. U Stanarima se danas nalazi spomenik u znak sjećanja na pedesetdvajicu rudara koji su izgubili život. Nešković sasvim jednostavno kaže: "Rat je bio pravi pakao". Mnogi rudari borili su se na frontu kao pripadnici vojske Republike Srpske.

Tokom rata rudnik je radio sa jednom trećinom kapaciteta i proizvodio je manje od 200.000 tona uglja godišnje. Ni poslije 1995. godine stvari nisu krenule nabolje. "Vratio sam se u preduzeće koje nije imalo novca, nije imalo rukovodstvo i ništa nije prodavalo. Ništa nije radilo. Pokradeno je bilo sve što je iole vrijedilo." Plate nisu isplaćivane osam mjeseci. Iako je vlada RS subvencionisala rudnik, on nije uspio da se poslovno oporavi. Godine 1999. 423 zaposlena proizvela su ukupno 122.000 tona uglja. Godine 2001. proizvodnja je pala na samo 38.251 tonu.⁶⁷ Dušan se prisjeća:

"Svuda je vladala bijeda i očaj. Pomagala mi je sestra koja živi u Austriji. Moja žena je radila u banci i zarađivala je nešto malo novca. Bilo je veoma teško podnositi takvu situaciju."⁶⁸

Depresija koja je pogodila rudnik Stanari odražavala se na cio region. S obzirom na dugove trećim stranama koji su se neprestano gomilali, rudnik je počeo da tone u stečaj. Prema platnom bilansu iz 2003. godine rudnik je imao 8,8 miliona KM gubitaka, koji su već slijedeće godine narasli na 10,9 miliona KM. "Izgubili smo svaku nadu", kaže Dušan. "Nije bilo nikakvih ulaganja - kamioni, postrojenje za separaciju, sve je to bilo staro i istrošeno. Čuli smo da će neko preuzeti rudnik, ali niko u to nije vjerovao, nije se ničemu nadao. Svi smo mislili da može da bude još gore, da su ti novi sigurno lopovi i da ćemo izgubiti posao. Bili smo veoma sumnjičavi."

U suštini, ovo sumorno stanje rudnika u Stanarima odražavalo je dublju boljku koja je zahvatila rudnike uglja širom Bosne. Riječ je o sektoru koji se u cjelini "odlikovao visokim proizvodnim troškovima i prevelikom zaposlenošću, koja je znatno prevazilazila

⁶⁶ ESI razgovor sa Nebojšom Savanovićem, vođen u novembru 2007. godine.

⁶⁷ Izvještaj g. Bijelića iz Rudarskog instituta u Banjoj Luci EFT grupi, bez naznačenog datuma.

⁶⁸ ESI razgovor sa Dušanom Neškovićem, vođen u novembru 2007. godine.

komercijalne norme", napisao je jedan analitičar.⁶⁹ Proizvodnja uglja u Bosni drastično je opala tokom rata. Godine 1990. ukupna proizvodnja iznosila je 18 miliona tona. Godine 2004, proizvodnja nije prelazila 8,3 miliona tona. Svjetska banka je procijenila da bi bosanska industrija uglja, da bi postala konkurentna, trebalo da smanji broj zaposlenih sa 15.000 na tri hiljade rudara.⁷⁰ To je, kako se tvrdilo u tom izvještaju, regionalni problem: "Trebalo bi ukinuti oko 100.000 radnih mjesta kako bi industrija uglja u Jugoistočnoj Evropi postala sposobna da se izdržava".⁷¹ Zato nije nimalo iznenađujuće što su rudari u Stanarima bili nervozni na sam pomen budućnosti.

U septembru 2004. godine vlada Republike Srpske je saopštila da rudnik uglja u Stanarima kreće u potragu za poslovnim partnerom koji je u privatnom vlasništvu.⁷² Kompanija za trgovinu energijom i ulaganja u oblasti energetike EFT (Energy Financing Team) prijavila se na javni tender i posao je zaključen.⁷³ U maju 2005. godine EFT je postao vlasnik 72 procenta rudnika Stanari i dodijeljena mu je koncesija na rok od 30 godina. Naredne godine, kompanija EFT kupila je i preostale akcije.

Ova dodjela koncesije jednom privatnom investitoru predstavljala je novinu na zapadnom Balkanu, gdje je većina rudnika uglja i dalje u vlasništvu javnih preduzeća. Promjene su nastupile gotovo odmah. Angažovan je novi direktor, a preduzeće je zaposlilo više kvalifikovanih radnika.

EFT je u mašine i opremu tokom 2005. godine ukupno uložio pet miliona eura.⁷⁴ Zahvaljujući tome, izmjenjeni su metodi proizvodnje.⁷⁵ U 2004. godini godišnja proizvodnja uglja bila je manja od 200.000 tona. Već 2006. godine u rudniku je

⁶⁹ Joško Jenko, *Bosnia and Herzegovina Power Sector Development*, Izvještaj koji je poslužio kao osnov za diskusiju, predöčen na Četvrtom forumu Svjetske banke posvećenom strategiji za smanjenje siromaštva koji je održan u Atini 26. i 27. juna 2007. godine, str. 4.

⁷⁰ David Kennedy and John Besant-Jones, *Framework for Development of Regional Energy Trade in South East Europe* (Okvir za razvoj regionalne trgovine energijom u jugoistočnoj Evropi), Izvještaj br. 12 Odbora za energetske i rudarske sektor, Washington, mart 2004, str. 22.

⁷¹ David Kennedy and John Besant-Jones, *Framework for Development of Regional Energy Trade in South East Europe* (Okvir za razvoj regionalne trgovine energijom u jugoistočnoj Evropi), Izvještaj br. 12 Odbora za energetske i rudarske sektor, Washington, mart 2004, str. 6.

⁷² Tender je raspisan 29. septembra 2004. godine u oglasu objavljenom u "Glasu Republike Srpske", uz odgovarajuće obaveštenje na web stranici Vlade RS. Tender je ponovo objavljen 13. oktobra 2004. godine na engleskom jeziku u listu *Politika* koji izlazi u Srbiji.

⁷³ Jedini konkurent na tom tenderu bila je jedna kompanija iz Slovenije, koja je takođe preuzela tendersku dokumentaciju.

⁷⁴ Taj novac je uložen u sedam uređaja za uklanjanje otkrivke, dvije hidraulične grabilice za mulj, jedan greder, jedan buldožer, tri hidraulične pumpe za otkopavanje lignita, osam vučnih vozila "kamaz" za transport lignita do postrojenja za separaciju kao i u popravku BTO (bagera za transport i odlaganje).

⁷⁵ Ranija uprava rudnika dopuštala je da se godinama smanjuje količina otkrivke (količina kubnih metara zemlje koja se ukloni da bi se dobila jedna tona uglja u otvorenom kopu). Uslijed toga je ekskavacioni zid isuviše strm tako da postoji stalna opasnost od odrona zemlje.

ekstrahovano oko 1.600 tona uglja po radniku, dok prosjek u bosanskim rudnicima uglja po radniku iznosi oko 500 tona.⁷⁶ U 2007. godini, proizvedeno je 800.000 tona uglja.

Tabela 4: *Proizvodnja u rudniku uglja Stanari 1998-2006.*⁷⁷

Godina	Ugalj (u tonama)	Otkrivka (m3)
1998.	122.000	
1999.	60.000	
2000.	51.800	165.000
2001.	38.251	120.000
2002.	104.000	150.000
2003.	152.000	276.000
2004.	198.200	780.000
2005.	268.885	1.618.000
2006.	512.115	4.130.000

U 2004. godini u rudniku Stanari bila su zaposlena 302 rudara i uprava rudnika se mučila da isplati prosječne plate od 413 KM. U 2007. godini broj zaposlenih je povećan na 372, a prosječna plata je porasla na 716 KM.⁷⁸

Ova promjena ekonomskih okolnosti nabolje u kojima funkcionira rudnik danas je jasno vidljiva u selu Stanari. Zahvaljujući stabilnim prihodima, radnici su sada u mogućnosti da podižu potrošačke kredite. Jedno građevinsko preduzeće je podiglo prvu stambenu zgradu poslije dvije decenije. Otvoreno je i veliko preduzeće za prodaju građevinskog materijala. Jedan supermarket iz Doboja otvorio je samoposlugu u selu. Otvoreno je i više restorana, a prihod triju pekara u Stanarima povećao se zahvaljujući redovnim isporukama hrane za rudnik. I posao lokalnog automehaničara doživljava procvat. Zahvaljujući rudniku, otvorene su nove poslovne mogućnosti i za druga preduzeća u Doboju i u okolini rijeke Bosne. Tokom prvih deset mjeseci 2007. godine ovo preduzeće

⁷⁶ Direktor rudnika Kreka u Tuzli rekao je kako se nada da će proizvodnja u 2007. godini, ostvarena radom 4.004 rudara, iznositi 2,7 miliona tona. Rudnik Stanari planira da toliku proizvodnju ostvari 2011. godine, ali radom 600 rudara. Vidjeti: kreka.inet.ba / "U rudnicima 'Kreka' u Tuzli novi nadzorni odbor".

⁷⁷ Izvori: EFT Grupa, "Republika Srpska - stanje i osnovna problematika poslovanja preduzeća iz oblasti rudarstva", bez naznačenog datuma.

⁷⁸ ESI zahtjev za informacije upućen na adresu EFT Grupe; odgovoreno elektronskom poštom 27. novembra 2007. godine.

je samo u Doboju na razne nabavke potrošilo 6,1 milion KM. Konačno, rudnik je na ime koncesije uplatio 558.000 KM u budžet opštine Doboj za 2006. godinu.⁷⁹

Kada je izvršena promjena vlasništva, Nebojša Savanović je konačno dobio i novac koji mu je preduzeće dugovalo prije privatizacije: ukupno je to bila svota od 4.000 KM. "Tim novcem sam obavio najvažnije popravke u stanu mojih roditelja u Brodu i kupio sam kompjuter", kaže Nebojša Savanović.⁸⁰ Njegova plata se povećavala: osnovna plata danas iznosi 1.100 KM. Uz prekovremeni rad, uključujući tu i noćni rad na popravci mašina koje se pokvare (pošto rudnik radi 24 sata dnevno) i rad vikendom, zaradi do 1.400 KM mjesečno. Nebojša Savanović je 19. novembra 2007. godine dobio diplomu o završenim postdiplomskim studijama iz oblasti mašinstva. Posljednji godišnji odmor proveo je učeći. "Ranije nisam imao novca da odem na odmor, sada nemam vremena za odmor. Ali, sigurno ću 2008. godine otići u Španiju."

Dušan Nešković i dalje radi kao vođa smjene u rudniku:

"Ranije su nas ljudi žalili, a sada svi žele da rade u rudniku. Ovaj rudnik je božiji dar za ovaj kraj, donijeće nam blagostanje. Čovjek ne može da živi bez posla i prihoda. Sada se ovdje ulaže pa će se preduzeće proširivati i u budućnosti će nam biti još bolje. Ovdje ima dovoljno uglja, i žele da podignu elektranu. Optimista sam kada je riječ o budućnosti."⁸¹

Njegov pogled na život i svijet promijenilo je to što ima stalni i pouzdani posao. Rekao je predstavnicima ESI-ja: "Volim ovu zemlju, ali nijedna zemlja nije lijepa ako u njoj ne možeš da zaradiš za život. Sada mi je dobro."

Obnova rudnika Stanari još je više umanjila ekonomski značaj međuentitetske linije razgraničenja. Dok su ostali rudnici uglja u Bosni obično povezani samo sa jednim velikim lokalnim kupcem - na primjer, rudnik Kreka u Tuzli snabdjeva obližnju termoelektoranu - potrebe lokalne dobojske toplane nisu tolike da bi mogle da apsorbuju cjelokupnu proizvodnju rudnika uglja Stanari. Zbog toga je rudnik Stanari morao drugdje da potraži klijente, posebno u Federaciji.

Kada je EFT došao u rudnik 2005. godine, 40 procenata proizvodnje uglja prodavano je kupcima u Federaciji. Već 2006. godine taj udio je uvećan na 66 posto. Najveći kupac uglja proizvedenog u rudniku Stanari danas je najveća bosanska termoelektrana (TPP) u Tuzli, udaljena 80 kilometara od Stanara. EFT Stanari može da isporuči ugalj jeftinije nego što to čine rudnici u državnom vlasništvu i pritom može da obezbijedi dodatni ugalj tokom zimskih mjeseci, kada ostali rudnici ne mogu da povećaju svoj kapacitet. Ostali veliki kupci su proizvođač papira Natron-Hayat u Maglaju, 30 kilometara južno od Doboja, kao i fabrika sode Sisecam u Lukavcu, kraj Tuzle. I jedno i drugo preduzeće

⁷⁹ Opština dobija dio naknade za eskavaciju rudnog bogatstva, koju rudnik isplaćuje državi na ime koncesije za rad u rudniku; to iznosi 3,4 posto od vrijednosti svake tone.

⁸⁰ ESI razgovor sa Nebojšom Savanovićem, vođen u novembru 2007. godine.

⁸¹ ESI razgovor sa Dušanom Neškovićem, vođen u novembru 2007. godine.

nedavno su kupili turski investitori i oba se sada proširuju.⁸² Kompanija Sisecam, inače najveći proizvođač stakla u Turskoj, povećao je porudžbinu uglja iz Stanara na 140.000 tona godišnje.⁸³ Rudnik Stanari, također, privlači male preduzetnike iz cijelog regiona. Tokom godine stotine kamiona koji pripadaju privatnim prevoznicima stižu u Stanare iz oba entiteta i iz Hrvatske radi neposredne kupovine uglja. Za ove ljude činjenica da se rudnik Stanari nalazi nekoliko kilometara sjeverno od međuentitetske administrativne linije više nema nikakav značaj.

2. Energija i granice

Krah najvećeg dijela bosanske industrije do koga je došlo zbog rata, ali i zbog loše sprovedene tranzicije doveo je do toga da potrošnja energije u Bosni danas iznosi samo oko 45 giga džula po stanovniku, u poređenju sa prosjekom OECD koji iznosi 236 giga džula po stanovniku.⁸⁴ U isto vrijeme, geografski profil, vodni resursi i rezerve uglja u Bosni ukazuju na to da je riječ o zemlji koja je u veoma povoljnom prirodnom položaju za proizvodnju energije, kako dobijene termalnim putem (iz uglja), tako i hidroenergije.⁸⁵ Zahvaljujući potencijalu da dramatično proširi domaću proizvodnju energije, Bosna postaje centralni akter u budućem energetsom planiranju u Jugoistočnoj Evropi.

Danas se 53 posto energije u Bosni generiše u hidroelektranama, dok se 47 posto generiše u termoelektranama. Bosna ima 11 velikih hidroelektrana i nekoliko manjih, na svojim mnogobrojnim rijekama. U Bosni i Hercegovini se takođe nalaze i četiri termoelektrane: Tuzla i Kakanj (u Federaciji), Ugljevik i Gacko (u Republici Srpskoj). Godine 2004. Bosna je izvezla više od 2.000 gigawat sati (GWh) (vidjeti tabelu), što je sa 17 posto udjela u ukupnoj proizvodnji bio najveći izvoz u regionu. Tokom 2006. godine izvezeno je 2.500 gigawat sati.⁸⁶ Bosna je postala jedan od svega tri izvoznika energije na Balkanu (zajedno sa Rumunijom i Bugarskom).⁸⁷ Sve ostale zemlje Jugoistočne Evrope zavise od

⁸² Vidjeti: www.see-news.com, 3. februar 2005, *Turkish Hayat Sets Up 70/30 JV with Bosnia's Largest Paper Mill*, kao i www.see-news.com, *Bosnia's Biggest Paper Mill Natron Hayat To Raise Output Five Times by 2007*, 13. septembar 2006. godine.

⁸³ www.see-news.com, *Turkey's Soda Sanayi Acquires 80% of Bosnian Soda Producer FSL*; 5. maj 2006, poruka dobijena elektronskom poštom od Haruna Eminija, 2. novembar 2007. godine.

⁸⁴ Joško Jenko, *Bosnia and Herzegovina Power Sector Development*, Izvještaj koji je poslužio kao osnov za diskusiju, predodčen na 4. forumu Svjetske banke posvećenom strategijama za smanjenje siromaštva koji je održan u Atini 26. i 27. juna 2007. godine, str. 4.

⁸⁵ Joško Jenko, *Bosnia and Herzegovina Power Sector Development*, Izvještaj koji je poslužio kao osnov za diskusiju, predodčen na 4. forumu Svjetske banke posvećenom strategijama za smanjenje siromaštva koji je održan u Atini 26. i 27. juna 2007. godine, str. 4: "U Bosni i Hercegovini postoje znatne rezerve uglja, koje se procjenjuju na 10 x 10⁹ tona".

⁸⁶ Državna regulatorna komisija Bosne i Hercegovine za električnu energiju, *Osnovni elektroenergetski pokazatelji Bosne i Hercegovine*, na internet adresi: www.derk.ba/default.aspx?195.

⁸⁷ Zapravo je Bosna izvezla neto vrijednost od 2.165,3 GWh. Državna regulatorna komisija Bosne i Hercegovine za električnu energiju, *Osnovni elektroenergetski pokazatelji Bosne i Hercegovine*, na internet adresi: www.derk.ba/default.aspx?195.

uvoza energije. Tokom 2004. godine Makedonija je uvezla energije za zadovoljenje 16 procenata svojih energetske potreba, dok je Hrvatska uvezla 23 procenta.

Tabela 5: Glavni izvoznici energije u regionu Energetske zajednice Jugoistočne Evrope u 2004. godini.⁸⁸

	Neto izvoz u GWh	Proizvodnja u GWh	Potrošnja u GWh	Instalisani kapaciteti u MW
Bugarska	5.878	41.538	35.660	12.130
Bosna	2.084	12.600	10.516	4.062
Rumunija	1.188	51.934	50.746	16.473
Albanija	-479	5.368	5.847	1.564
Makedonija	-1.176	6.213	7.389	1.510
Srbija (uključujući Crnu Goru i Kosovo)	-2.015	38.401	40.416	9.214
Hrvatska	-3.662	12.432	16.094	3.746
Ukupno	1.818	168.486	166.668	48.699

S obzirom na porazno stanje bosanskog energetskeg sektora u poslijeratnom periodu, ovo je zaista iznenađujuća priča o uspjehu. Prvo se trebalo uhvatiti u koštac sa ogromnim izazovom na planu rekonstrukcije. Od ukupnih instalisanih kapaciteta za proizvodnju energije u Bosni 1990. godine (4.000 MW), u ratu je uništeno 56 procenata. Pored toga, uništeno je i 60 procenata dalekovodne mreže. Međutim, već 2002. godine, bosanski energetskeg sektor je, zahvaljujući velikoj mobilizaciji spoljne pomoći, premašio svoj predratni kapacitet.⁸⁹ Uništenje transformatorskih stanica u Hrvatskoj i Hercegovini tokom rata i dalje je, međutim, onemogućavalo proširenje regionalne trgovine energijom, kao i trgovine sa EU. To je prevaziđeno tek 2004. godine, kada je rekonstrukcija oštećenih transformatorskih stanica omogućila da se balkanski elektroenergetski sistem ponovo poveže sa energetskeg sistemom (UCTE).

Na institucionalnoj strani postojali su podjednako veliki izazovi. Godine 2002. struktura upravljanja energetskeg sektorom u Bosni i dalje je bila haotična. Postojale su tri odvojene elektrodistribucije - (bošnjačka) *Elektroprivreda BiH* sa sjedištem u Sarajevu, (hrvatska) *Elektroprivreda HZHB* (Hrvatske zajednice Herceg-bosne) sa sjedištem u Mostaru i (srpska) *Elektroprivreda Republike Srpske* sa sjedištem u Trebinju; elektroprivreda je, dakle, bila podijeljena prema linijama etničke podjele. Nije bilo jasno

⁸⁸ SEETEC konzorcijum SNC-Lavalin Inc., u saradnji sa Manitoba Hydro, *Study of the Obstacles to Trade and Compatibility of Market Rules*, tom 1, Glavni izvještaj, mart 2006.

⁸⁹ Austrijska agencija za energiju, *Energy market actors. Electricity market. Electricity Sector Overview*, Informacije su zasnovane na podacima iz 2002. godine. Vidjeti: www.energyagency.at/enercee/bih/energymarketactors.htm.

u čijem su vlasništvu predajnici. Nije bilo jasno ko reguliše sektor, odnosno ko može da bude sagovornik i partner potencijalnim investitorima. ESI je 2000. godine konstatovao da su

"... međunarodna ulaganja tokom posljednjih godina često imala za neželjenu posljedicu konsolidaciju etnički podijeljenih ratnih privreda. Rafiniranije korišćenje međunarodnog uticaja moglo bi sada obezbijediti da regulatorni okviri koji su uspostavljeni za ključne industrijske grane stvarno omoguće napredak ka ostvarenju šireg političkog i ekonomskog cilja mirovnog procesa. Telekomunikacije i električna energija, baš kao i ugalj i čelik tokom pedesetih godina 20. vijeka u Zapadnoj Evropi, prirodno su polazište za funkcionalnu integraciju države Bosne i Hercegovine."⁹⁰

U to vrijeme je ESI predložio osnivanje snažnih, autonomnih agencija na državnom nivou kako bi se regulisao rad ovih mrežnih industrijskih grana:

"Te agencije bi bile nadležne da izdaju dozvole za korišćenje zajedničkih mreža (predajnici za telekomunikacije, elektroenergetska prijenosna mreža) i da prilikom izdavanja tih dozvola postavljaju uslove, uključujući tu i one koji se odnose na to kako se provajderi (oni koji omogućavaju poslovanje) postavljaju prema načelima zajedničkog tržišta, kao i u kojoj mjeri je njihovo poslovanje finansijski transparentno... Neophodno je međunarodno vodstvo kako bi se ubrzalo restruktuiranje (i horizontalno transformisanje i istovremena zasebna privatizacija*) tih industrijskih grana, kako bi se njihove funkcije podijelile na razna pravna lica. Vijeće za implementaciju mira treba da odredi ambiciozne rokove za restruktuiranje. Trebalo bi dalje ispitati mogućnost formiranja autonomnih javnih korporacija koje bi upravljale mrežnim objektima".⁹¹

U suštini, sve se to i dogodilo u posljednjih nekoliko godina, pa je zahvaljujući tome suštinski promijenjen institucionalni pejzaž bosanskog energetskeg sektora. Regulatorne komisije su počele da rade 2004. godine; među njima je bila i jedna na državnom nivou.⁹² Cjelokupna bosanska elektroenergetska mreža ujedinjena je 2006. godine u okviru državnog preduzeća za prijenos električne energije Elektroprijenos (Transco) sa sjedištem

⁹⁰ Izvještaj ESI-ja, *Taking On The Commanding Heights. Integration Of Network Industries As A Tool Of Peace Building. A Proposal For The Peace Implementation Council (Zauzimanje komandnih položaja. Integrisanje mrežnih industrijskih grana kao sredstvo za izgradnju mira. Prijedlog namijenjen Vijeću za implementaciju mira)*, 2000.

* Engleski izraz *unbundling* koji ovde prevodimo kao horizontalna transformacija i privatizacija doslovno znači razvezivanje, raspetljavanje. U poslovnoj terminologiji zapravo označava preuzimanje nekog holdinga ili konglomerata s namjerom da se zadrži osnovna poslovna aktivnost a da se zavisna preduzeća istovremeno prodaju radi otplate preuzimanja (prim.prev.).

⁹¹ Izvještaj ESI-ja, *Taking On The Commanding Heights. Integration Of Network Industries As A Tool Of Peace Building. A Proposal For The Peace Implementation Council (Zauzimanje komandnih visina. Integrisanje mrežnih industrijskih grana kao sredstvo za izgradnju mira. Prijedlog namijenjen Vijeću za implementaciju mira)*, 2000. Vidjeti, takođe Aneks B.

⁹² Te komisije su: Državna regulatorna komisija Bosne i Hercegovine za električnu energiju sa sjedištem u Tuzli (www.derk.ba), regulatorna komisija za električnu energiju u Federaciji Bosne i Hercegovine sa sjedištem u Mostaru (www.ferk.ba) i regulatorna komisija za električnu energiju u Republici Srpskoj sa sjedištem u Banjoj Luci (www.reers.ba).

u Banja Luci.⁹³ Nadzor nad kompanijom Elektroprijenos Bosne i Hercegovine obavlja nezavisni operator na državnom nivou čije se sjedište nalazi u Sarajevu.⁹⁴ Od 2004. godine postoji odjeljenje za energetiku pri državnom Ministarstvu za spoljnu trgovinu i ekonomske odnose. Elektroprivredna preduzeća se takođe horizontalno restrukturiraju i privatizuju: Elektroprivreda Republike Srpske (EPRS) već je formirala pet različitih regionalnih elektrodistributivnih kompanija, koje na energetsom tržištu djeluju kao nezavisni isporučiooci.⁹⁵

U 2001. godini objavljen je izvještaj ESI-ja o budućnosti Pakta stabilnosti; u tom izvještaju koji je naručila kanadska vlada i koji je sačinjen pod nadzorom Martti Ahtisaari-a preporučeno je da se na regionalnom nivou sprovede sličan proces funkcionalne integracije:

"Konkretno predlažemo da se zapadni donatori opredijele za značajno povećanje podrške regionalnim vlastima u reformisanju njihovih energetskih sektora, a da se te vlasti za uzvrat obavežu da će uspostaviti istinsko zajedničko tržište koje će biti integrisano u tržište Evropske unije... U srednjoročnoj perspektivi, u cijelom regionu biće neophodno uložiti znatna nova sredstva kako bi se zadovoljila potražnja za izgradnjom novih kapaciteta za proizvodnju energije i zamjenu starih proizvodnih kapaciteta... Uspješna funkcionalna integracija u energetsom sektoru mogla bi predstavljati model za regionalnu saradnju u drugim sektorima."⁹⁶

Ti procesi su se odvijali od 2002. godine nadalje, i u Bosni se jasno vide njihove veoma pozitivne posljedice. Zemlje Jugoistočne Evrope su 2002. godine prihvatile strategiju Evropske komisije u kojoj su bili naznačeni institucionalni zahtjevi za uspostavljanje regionalnog tržišta električne energije. Potom su usvojile i memorandum zasnovan na novim direktivama EU u oblasti električne energije i gasa iz 2003. godine, da bi u oktobru 2005. godine potpisale međunarodni ugovor kojim je osnovana Energetska zajednica Jugoistočne Evrope. U tom ugovoru koji je stupio na snagu 1. jula 2006. godine propisane su dalekosežne reforme:

"stvaranje jedinstvenog regulatornog prostora za trgovinu mrežnom energijom, koji je neophodan da bi se uhvatio korak sa geografskim razmjerama odgovarajućih tržišta proizvoda; uvećanje sigurnosti snabdjevanja jedinstvenog regulatornog prostora kroz obezbjeđivanje stabilne investicione klime u kojoj bi mogle da se razviju veze sa kaspiskim, sjevernoafričkim i bliskoistočnim rezervama gasa, i da se eksploatišu domaće rezerve prirodnog gasa i uglja kao i hidroenergetski potencijal; poboljšanje stanja životne sredine u pogledu mrežne energije i sa njom povezane energetske efikasnosti, podsticanje

⁹³ Preduzeće formirano na osnovu Zakona o prijenosnoj kompaniji Bosne i Hercegovine (Službeni list BiH 35/04).

⁹⁴ Nezavisni sistem operator Bosne i Hercegovine (ISO BiH) na osnovu Zakona Bosne i Hercegovine o nezavisnom sistem operatoru (Službeni list BiH 35/04). Vidjeti: www.nosbih.ba.

⁹⁵ Toplana u Doboju mogla bi da postane nezavisni isporučilac energije ako bi postavila parnu turbinu.

⁹⁶ Izvještaj ESI-ja, *Democracy, Security And The Future Of The Stability Pact For South Eastern Europe (Demokratija, bezbjednost i budućnost Pakta stabilnostiza Jugoistočnu Evropu)*, april 2001. godine.

korišćenja obnovljivih izvora energije i propisivanje uslova za trgovinu energijom na jedinstvenom regulatornom prostoru."⁹⁷

Sada postoji detaljni plan za sprovođenje u djelo direktiva EU o energetskeom tržištu i propisa o prekograničnom pristupu energetske mreži: do 1. januara 2008. godine tržište treba liberalizovati za sve potrošače u Bosni koji ne spadaju u kategoriju domaćinstava; do 31. decembra 2011. godine mora se smanjiti sadržaj sumpora u tečnim gorivima; do 1. januara 2015. godine mora biti sprovedena liberalizacija tržišta za sve potrošače; i do 31. decembra 2017. godine utvrdiće se gornje vrijednosti preko kojih je zabranjena emisija izvjesnih zagađivača u vazduh iz velikih ložišta. Pomenuta tri elektroprivredna preduzeća takođe su oslobođena tereta obavezne isporuke subvencionisane električne energije industrijskim granama koje bilježe gubitke.⁹⁸ Energetska zajednica je na ovaj način pretvorila energetske tržište u oblasti Balkana u veliko integrisano tržište koje se upravlja prema standardima EU.⁹⁹

Funkcionalna integracija bosanskih domaćih ustanova i pritisci ovog procesa regionalne integracije koji se odvijao pod vodstvom EU imali su za posledicu dalekosežne promjene u Bosni. U kontekstu ove energetske zajednice, Bosna postiže izvanredno dobre rezultate. U svojoj najnovijoj procjeni te situacije, Sekretarijat Energetske zajednice čije je sjedište u Beču konstatovao je da su "samo Hrvatska i nove članice EU - Rumunija i Bugarska - postigle toliki napredak".¹⁰⁰ Bosna je, također, postigla znatno bolje rezultate nego Srbija.¹⁰¹

⁹⁷ www.seerecon.org?infrastructure/sectors/energy/documents/treatyenergy.pdf.

⁹⁸ Ovo je bilo uzrok spora u slučaju Aluminijumskog kombinata u Mostaru, jer su političari, a potom i Visoki predstavnik (OHR - i to dekretom) primorali elektroprivredna preduzeća u Federaciji da mostarskom kombinatu isporučuju energiju po cijenama nižim od tržišnih.

⁹⁹ www.seerecon.org?infrastructure/sectors/energy/documents/treatyenergy.pdf, članovi 9 do 20.

¹⁰⁰ Sekretarijat Energetske zajednice, *Progress Report 2007*.

¹⁰¹ Sekretarijat Energetske zajednice, *Implementation of the Treaty: Status as of June 2007 - Electricity* (Realizacija ugovora prema stanju u junu 2007 – električna energija), Beč, 28.-29. juna 2007. godine.

Tabela 6: Utvrđivanje standarda za reformu sektora električne energije (Sekretarijat Energetske zajednice)¹⁰²

	Bosna	Bugarska	Hrvatska	Rumunija	Srbija
Obaveza javnog sektora i zaštita potrošača	1	2	2	2	2
Nadzor sigurnost isporuke	3	3	3	3	2
Tehnička pravila	3	3	3	3	1
Generisanje (proizvodnja)	2	3	3	2	3
Odredbe o horizontalnoj transformaciji i privatizaciji i pristup računima	2	2	3	2	2
Pristup trećih lica	3	3	3	3	2
Otvaranje tržišta	3	3	3	3	0
Prekogranični trgovinski mehanizam	1	1	1	2	1
Ukupno	18	20	21	20	13

0 = proces nedavno započeo; 1 = postoje neke odredbe; 2 = neke odredbe nedostaju; 3 = sve su odredbe na raspolaganju

Očigledan je interes cijelog regiona da se Bosna etablira kao uspješan izvoznik energije. Postoje značajne neizvjesnosti u pogledu srednjoročne situacije sa ponudom i potražnjom u regionu. Bugarska je tokom posljednjih pet godina isporučivala između 50 i 90 posto nedostajuće električne energije. Kako je to predstavnicima ESI-ja objasnio Martin Burdett, urednik publikacije Platts "Energy in East Europe" (Energija u Istočnoj Evropi):

"Bugarska je (u izobilju) raspolagala jeftinom električnom energijom iz nuklearne elektrane Kozloduj, sve dok krajem prošle godine nisu isključena dva bloka te elektrane. To nije ugrozilo Bugarsku, jer ta zemlja još uvijek izvozi izvjesne količine energije. Međutim, to je smanjilo količine 'jeftine' energije koja je iz Bugarske stizala u druge zemlje... Rumunija trenutno raspolaze viškovima i može da izvozi električnu energiju, ali se njena privreda, baš kao i potrošnja energije, veoma brzo razvija. S druge strane, ta zemlja je ove godine kupila novo postrojenje za svoju nuklearnu elektranu Černavoda. Ta činjenica, sama po sebi, ipak neće izmjeniti situaciju u pogledu ponude i potražnje u regionu. Potrebno je više ulaganja u nove proizvodne kapacitete, kao i u prijenosni sistem, kako bi se obezbijedilo da energija neometano teče od tržišta koja raspolaze viškovima ka tržištima na kojima je nema dovoljno."¹⁰³

U izvještaju Svjetske banke konstatovano je slijedeće:

"U proteklih 10 do 15 godina ulaganja su bila ograničena, tako da prosječna starost proizvodnih kapaciteta danas iznosi više od 30 godina, a ima postrojenja koja su starija i od 40 godina. Mjereno međunarodnim standardima raspoloživost kapaciteta je slaba, a njihova pouzdanost se stalno smanjuje. U godinama koje su hidrološki siromašne, dijelovi ovog

¹⁰² Sekretarijat Energetske zajednice, *Implementation of the Treaty: Status as of June 2007 - Electricity*, Beč, 28-29. juna 2007. godine.

¹⁰³ ESI razgovor sa Martinom Bardetom, vođen u decembru 2007. godine.

regiona nisu u stanju da zadovolje svoje energetske potrebe, što za posljedicu ima isključivanje potrošača u trenucima preopterećenosti elektroprivredne mreže.¹⁰⁴

Na redovnom zasjedanju Energetske zajednice koja je održana u Atini u aprilu 2007. godine učesnici su "izrazili zabrinutost zbog nivoa ulaganja u energetske sektor."¹⁰⁵ Kako se regionalne privrede oporavljaju, tako se povećava i potražnja za energijom. Prema svim predviđanjima, ta tendencija će se nastaviti (vidjeti tabelu) čime će se stvoriti dalji pritisci za povećanje proizvodnje. Gotovo sve elektrane u regionu izgrađene su još u vrijeme komunizma i njihova tehnologija ne zadovoljava sadašnje standarde zaštite okoliša. Prema propisima EU te elektrane moraju biti potpuno rekonstruisane ili zamjenjene.

Tabela 7: Prognoze potrošnje energije za Jugoistočnu Evropu (2005-2015)¹⁰⁶

Zemlja	GWh 2005	GWh 2015
Rumunija	49.191	61.615
Bugarska	38.802	45.924
Srbija	37.282	42.592
Hrvatska	16.532	22.533
Bosna i Hercegovina	10.471	13.813
Albanija	6.760	9.483
Makedonija	7.112	9.061
Crna Gora	4.358	4.506
Jugoistočna Evropa - ukupna potražnja energije	170.507	209.528

Zahvaljujući svom centralnom geografskom položaju Bosna i Hercegovina je veoma dobro pozicionirana tako da može da snabdjeva energijom svoje susjede na sjeverozapadu (Hrvatsku i Sloveniju), kao i one na jugoistoku (Crna Gora, Srbija, Albanija, Grčka, Makedonija i Kosovo). Izgradnjom novih proizvodnih kapaciteta, Bosna će se naći u prirodnom položaju da pruži svoj doprinos ekonomskom napretku cijelog regiona. Uvijek se, međutim, postavlja slijedeće pitanje: da li će međunarodni investitori biti spremni da ulažu stotine miliona koje su neophodne za to da bi se iskoristila ova šansa?

¹⁰⁴ David Kennedy and John Besant-Jones, *Framework or Development of Regional Energy Trade in South East Europe* (Okvir za razvoj regionalne trgovine energijom u jugoistočnoj Evropi), Izveštaj br. 12 Odbora za energetske i rudarski sektor, Washington, mart 2004, str. 17.

¹⁰⁵ Energetska zajednica, zaključci 10. foruma u Atini održanog 24. i 25. aprila 2007. godine, www.energy-community.org/portal/page?_pageid=34,65297&_dad=portal&_schema=PORTAL&&p_new_id=201.

¹⁰⁶ SEETEC Konzorcijum SNC-Lavalin Inc., u saradnji sa kompanijom Manitoba Hydro, *Study of the Obstacles to Trade and Compatibility of Market Rules* (Studija prepreka na putu trgovine i kompatibilnosti tržišnih pravila), tom. 1, Osnovni izvještaj, mart 2006. godine.

3. Energija u Doboju

Upravo se u tom geostrateškom kontekstu može objasniti nedavni preobražaj Stanara. Kada je kupio rudnik uglja, EFT je imao na umu ciljeve koji su premašivali sam taj rudnik. Od samog početka ovaj specijalizovani trgovac energijom težio je jednom ambicioznijem cilju: izgradnji nove termoelektrane (TPP) u blizini rudnika; kapacitet te termoelektrane planiran je na 420 MW. Takva elektrana mogla bi da proizvede oko 3.000 GWh godišnje - što je više od ukupnog sadašnjeg bosanskog izvoza.¹⁰⁷ To bi po kapacitetu trebalo da bude treća elektrana u Bosni i Hercegovini, pritom prva koja je podignuta za poslednjih četvrt vijeka. Takođe, to će biti prva termoelektrana u privatnom vlasništvu na cijelom zapadnom Balkanu.¹⁰⁸

Pripremni radovi za izgradnju termoelektrane u Stanarima počeli su 2007. godine. Na predkvalifikacionom tenderu za izgradnju elektrane koji je raspisan u oktobru 2007. godine, EFT je izabrao francusku građevinsku kompaniju Alstom.¹⁰⁹ Ukupni troškovi izgradnje procenjeni su na iznos od oko 600 miliona evra.¹¹⁰ Izgradnja će potrajati do 2011. godine.¹¹¹ Rudnik do tada mora biti osposobljen da proizvede 2,8 miliona tona uglja godišnje. Budući da rudnik također ima i obavezu da toplanu u Doboju snabdjeva sa najviše 400.000 tona uglja godišnje, moraće biti postignuta godišnja proizvodnja od najmanje 3,2 miliona tona.¹¹² Ako bismo pokušali da to smjestimo u određeni regionalni kontekst, mogli bismo reći da je ukupna proizvodnja svih rudnika uglja u Bosni i Hercegovini 2004. godine iznosila samo osam miliona tona. Da bi se postigao taj nivo proizvodnje kompanija ulaže u dodatni ekskavacioni sistem, uz trošak od oko 55 miliona eura.¹¹³

EFT je 2006. godine počeo da pribavlja neophodne dozvole. Pripreme su podrazumijevale i jednogodišnju studiju stanja životne sredine u regionu oko buduće termoelektrane.¹¹⁴ Termoelektrana Stanari biće prva na zapadnom Balkanu koja će

¹⁰⁷ Termoelektrana će imati kapacitet od 420 megavata (MW). Prema procjenama, ako pod punim opterećenjem bude radila 300 dana godišnje, to će značiti proizvodnju od tri miliona MWh.

¹⁰⁸ Identifikovane rezerve u Stanarima iznose 129 miliona tona, što znači da rudnik ima perspektivu rada od 30 godina. Vidjeti: www.eft-group.net/investments_current.

¹⁰⁹ SEE News, *France's Alstom Chosen to Build 600 Mln Euro Bosnian Power Plant - Media*, 15. oktobar 2007, Vidjeti: www.see-news.com.

¹¹⁰ U početku je kompanija predviđala da će izgradnja termoelektrane koštati 480 miliona eura a da će potrebno proširenje rudnika Stanari koštati 120 miliona eura. Videti: www.eft-stanari.net/tpp_investment.htm. Prema onome što je objavio Platts, troškovi izgradnje će iznositi oko 580 miliona eura uz još 100 do 120 miliona eura za povećanje proizvodnih kapaciteta rudnika. Vidjeti: Platts - Energy in East Europe (Platts - Energija u Istočnoj Evropi), br. 127, 23. novembar 2007, str. 13.

¹¹¹ Vidjeti: www.eft-stanari.net/tpp_economic.htm.

¹¹² EFI razgovor sa Nenadom Savićem iz EFT grupe, vođen u decembru 2007.

¹¹³ Ovaj rudnik, koji funkcioniše kao otvoreni kop, koristi velike rotorne bagere čiji je proizvođač kompanija Krupp. Razgovor sa Stevanom Lončarom, direktorom rudnika lignita EFT Stanari, vođen u oktobru 2007. godine.

¹¹⁴ ESI razgovor sa Nenadom Savićem, EFT grupa, vođen u decembru 2007. godine i dopunske informacije dobijene elektronskom poštom 3. decembra 2007. godine.

ispuniti zahtjeve "direktive EU o rješavanju problema zagađenja iz velikih ložišta", kojom je utvrđena maksimalna dopuštena vrijednost emisije sumporoksida i oksida gvožđa.¹¹⁵ U kontekstu pristupanja Evropskoj uniji i nove Energetske zajednice, cijela Jugoistočna Evropa priprema se da usvoji propise EU koji se odnose na zaštitu životne sredine. Poštovanje ekoloških standarda također je i preduslov za investicionu podršku Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD).¹¹⁶

Stanari će imati ogroman uticaj na opštinu Doboj. Opštinski budžet u Doboju godišnje će dobijati najmanje 10 miliona KM od naknade za koncesiju na prodaju električne energije, uz dodatni PDV i poreze i doprinose na plate.¹¹⁷ Na taj način biće obezbijeđeno više od 25 posto opštinskog budžeta.¹¹⁸ Tokom izgradnje termoelektrane u opštini će biti otvoreno još 3.000 radnih mjesta. Radovi u vrijednosti od 300 miliona eura biće kroz tender ponuđeni bosanskim preduzećima u raznim industrijskim sektorima.¹¹⁹ Onog trenutka kad bude počela da radi, u elektrani će se zaposliti još 200 ljudi, na novim radnim mjestima, pored rudara čiji će broj u tom trenutku, kako se procjenjuje, iznositi 600.¹²⁰

Međutim, izgradnja i puštanje u rad ove elektrane najveći uticaj će imati u tom smislu što će djelovati kao signal drugim investitorima. Iako od rata nije bilo značajnijih ulaganja u nove objekte za proizvodnju energije u Bosni i Hercegovini, to bi uskoro moglo bitno da se promijeni.¹²¹ Stanari nisu jedina potencijalno važna investicija koja je upravo u pripremi. Češka državna elektroenergetska kompanija ČEZ već je sklopila sporazum sa Elektroprivredom Republike Srpske (EPRS) o izgradnji proširene termoelektrane u Gackom; ČEZ će i upravljati tom elektranom. Slovenačko državno elektroprivredno preduzeće planira isti tip posla kada je riječ o termoelektrani u Ugljeviku. U Republici Srpskoj privatnim investitorima je preko tendera ponuđeno više od stotinu malih

¹¹⁵ Ovdje je od koristi to što ugalj iz Stanara sadrži manje od jednog procenta sumpora.
www.ers.ba/tetobanjaluka.htm#Rudnik%20lignita%20stanari.

¹¹⁶ ESI razgovor sa Andrew Smith Maxwell-om iz Fieldstone Capital Group, vođen u decembru 2007. godine.

¹¹⁷ Ako se uzme u obzir da će projektovana elektrana od 420 megavata proizvoditi preko tri miliona megavat časova godišnje, i uz konzervativnu procjenu cijene na veliko u iznosu od 45 eura po jednom megavat času (sadašnja cijena u regionu prelazi iznos od 75 eura po megavat času), ukupni godišnji prihod elektrane iznosiće oko 136 miliona eura. Od te svote 3,6 posto je naknada za ekskavaciju od 10 miliona KM, koja će se svake godine slivati u opštinski budžet.

¹¹⁸ Republika Srpska, opština Doboj, odjeljenje za finansije, "Izveštaj o izvršenju budžeta opštine Doboj za period januar-jun 2007. godine", Doboj, august 2007. Početkom 2007. godine budžet opštine Doboj planiran je na 20,5 miliona KM. Međutim, tokom godine Skupština opštine je odlučila da proda dio imovine kako bi povećala svoje prihode, kao i da iskoristi neočekivanu dobit od naknade za ekskavaciju. Pored toga, Skupština opštine će dodatno zadužiti opštinski budžet za iznos od četiri miliona KM.

¹¹⁹ Vidjeti, takođe: www.eft-stanari.net/tpp_economic.htm.

¹²⁰ ESI razgovor sa Stevanom Lončarom, direktorom rudnika Stanari, vođen u septembru i oktobru 2007. godine.

¹²¹ Joško Jenko, *Bosnia and Herzegovina Power Sector Development*, Izveštaj koji je poslužio kao osnov za diskusiju, predan na 4. forumu Svjetske banke posvećenom strategijama za smanjenje siromaštva koji je održan u Atini 26. i 27. juna 2007. godine.

hidroenergetskih postrojenja. Elektroprivreda BiH nedavno je u Federaciji, također, potpisala sporazum o strateškoj saradnji u izgradnji termoelektrana i hidroelektrana sa njemačkim konzorcijumom ENBV, kao i sa austrijskim konzorcijumom APET i jednom švajcarsko-kazahstanskom kompanijom.¹²²

Ukratko rečeno, čini se da u bosanskom energetsom sektoru djeluje funkcionalno integrisanje čiji je osnovni pokretač pristupanje Evropskoj uniji. U jednom nedavnom rezimeu posvećenom projektima u oblasti proizvodnje energije, nezavisni sistem operator identifikovao je ukupno 5.156 MW u projektima, koje trenutno realizuju ili tri pomenuta elektroprivredna preduzeća i/ili brojni manji domaći i veći strani investitori.¹²³ To obuhvata i izgradnju sedam malih hidroelektrana kapaciteta od po 15 megavata duž rijeke Bosne u dobojskom regionu. Riječ je o zajedničkom projektu Elektrodoboja, koji je uzeo jednu koncesiju, i norveške kompanije Technor Energy AS koja je dobila preostalih šest koncesija. Pored toga što će se na ovaj način slivati dodatna koncesiona naknada u opštinski budžet, te hidroelektrane će također omogućiti posao za domaća preduzeća tokom faze konstrukcije koja će trajati 18 mjeseci.¹²⁴

U biltenu "Energy in East Europe" u jednom od nedavnih brojeva pobrojano je 28 projekata koji su trenutno u toku ili su u fazi pripreme; svi se nalaze u Bosni i Hercegovini.¹²⁵ Kako se projekti privode kraju i počinju da rade, tako se povećava povjerenje investitora, čime se stvara svojevrsno vilinsko kolo uspjeha. Tako se sve više približava stvarnosti vizija bosanske energetike koja i sama pruža veliki doprinos regionalnom rastu.

¹²² Platts Newsletter "Energy in East Europe", br. 127, 23. novembar 2007. godine.

¹²³ Nezavisni operator sistema u Bosni i Hercegovini, Indikativni plan razvoja proizvodnje 2007-2016. godine, Sarajevo, novembar 2006, str. 22.

¹²⁴ ESI razgovor sa Milenom Cvijanovićem, direktorom Elektrodoboja, i načelnikom opštine Doboj Obrenom Petrovićem, vođeni u novembru 2007. godine.

¹²⁵ Platts - Energy in East Europe, br. 127, 23. novembar 2007. - Novi projekti za proizvodnju energije.

VI PROSPERITETNI DOBOJ, PROSPERITETNA BOSNA?

U Doboju su se u protekloj deceniji zbile dramatične promjene. Razoružanje, povratak i obnova - sve su to uspjesi čiju veličinu samo mali broj ljudi spolja uspjeva suštinski da pojmi. Danas duž čitave nekadašnje linije fronta vlada mir. To je opet omogućilo početak novog privrednog života u cijeloj opštini.

Prividno brisanje međuentitetske granične linije bilo je preduslov za gotovo svaki poslovni uspjeh ostvaren minulih godina: većina sadašnjih kupaca proizvodnje rudnika Stanari nalazi se u Federaciji; i dalekovod Doboju i fabrika kreča u Ševarlijama upiru pogled u Zenicu iz koje očekuju nove razvojne perspektive; zemljoradnici u Doboju prodaju svoje proizvode i u Federaciji i u Republici Srpskoj; na privatnim univerzitetima u gradu Doboju dobrodošli su studenti iz Federacije. Na sve strane oživljavaju stare veze i to na obostranu korist. U ovom novom kontekstu ta raznovrsnost Doboja - i njegov strateški položaj potencijalnog saobraćajnog, obrazovnog i energetskog čvorišta regiona - pružaju izlaz iz sadašnjih ekonomskih nedaća.

Takođe je veoma upečatljivo to što svaki značajan razvojni uspjeh na koji danas nailazimo u Doboju podrazumijeva i učešće nekog stranog investitora. Dalekovod Zagreb ulaže u dalekovod Doboju, EFT ulaže u Stanare, belgijski proizvođač kreča Carmeuse ulaže u Ševarlije, norveške energetske kompanije ulažu u realizaciju hidroenergetskog potencijala rijeke Bosne. Dva značajna klijenta rudnika Stanari, Sisecam i Hayat oživeli su zahvaljujući turskim investitorima. Svi ti projekti samo su primjeri povezanosti lokalnih resursa sa događajima koji po svom značaju nadilaze opštinu, entitet, pa čak i državu Bosnu i Hercegovinu. U cijeloj zemlji možete osjetiti uticaj željezare Zenica (Mittal).

Stoga se iz ovog izvještaja može izvesti sasvim jednostavan zaključak: sadašnji i budući prosperitet Doboja zavisi od šireg ekonomskog uspjeha Bosne i Hercegovine i sposobnosti BiH da se integriše u regionalno i evropsko tržište. Funkcionalno integrisanje postaje sila koja nosi promjene onda kada je sama Evropska unija veoma aktivna, kao što jeste aktivna u energetske oblasti. Sasvim je u skladu sa istorijom Evrope to što je regionalni energetske ugovor potpisan 2005. godine prvi obavezujući dokument između Bosne i Evropske unije.

Da bi ovaj proces ekonomske integracije uspješno urodio plodom, Bosni je potreban pozitivan međunarodni imidž. Za oslobađanje ekonomskog potencijala Bosne od presudnog je značaja povjerenje investitora. U tom smislu, veoma je negativno uticala atmosfera političke krize koja se u posljednje vrijeme stvarala zahvaljujući međunarodnom diskursu. Tokom razgovora koje smo u novembru 2007. godine vodili u Doboju uvjerali smo se da ekonomski akteri na svim stranama osećaju izrazitu zebnju. Direktor Dalekovoda Mato Majstorović tako je dobio telefonski poziv iz uprave Dalekovoda Zagreb i njegov sagovornik, koji je pročitao mnogobrojne izvještaje o političkoj krizi u BiH tom prilikom je izrazio zabrinutost u vezi sa potpisanim ulaganjem. Obren Petrović, načelnik opštine Doboju, rekao je predstavnicima ESI-ja da

"... privreda ne funkcioniše dobro kad postoje političke napetosti. Što prije te napetosti prestanu, to će prije biti prevaziđene političke prepreke i to će se brže poboljšati ekonomska situacija... Ima ovdašnjih ljudi koji žive u Americi i sada kupuju stanove u Doboju; među njima je i jedan moj prijatelj. On me je zvao i upitao: 'Da li će to ponovo biti rata?' Ko bi htio da dođe u Bosnu ako ovdje postoji opasnost od rata? Niko."¹²⁶

Hvatajući se u koštac sa ekonomskim nasljeđem prošlosti stanovnici Doboja (kao i građani Bosne i Hercegovine u cjelini) vode borbu i protiv bosanskih sablasti. Ali, kao što smo i na drugim mjestima tvrdili, ova politička kriza samo je dokaz i izraz pogrešne međunarodne strategije i oportunitizma regionalnih političara u vezi sa kosovskim ratom.¹²⁷ Ta politička kriza nema nikakve veze sa pričom o bosanskoj realnosti, pričom koja se može čuti ovdje u Doboju i u drugim dijelovima zemlje.

¹²⁶ ESI razgovor sa Obrenom Petrovićem, načelnikom opštine Doboje, vođen u novembru 2007. godine.

¹²⁷ ESI izvještaj, *The worst in class - How the international protectorate hurts the European future of Bosnia and Herzegovina*, (*Najgori u razredu - Kako međunarodni protektorat podriva evropsku budućnost Bosne i Hercegovine*), novembar 2007. godine.

ANEKS I - raniji izveštaji ESI-ja o funkcionalnoj integraciji

Zauzimanje komandnih položaja. Integrisanje mrežnih industrijskih grana kao sredstvo za izgradnju mira. Prijedlog namjenjen Savjetu za primjenu mira

“ESI preporučuje da sličan proces funkcionalne integracije u Bosni danas bude realizovan u najistaknutijim mrežnim industrijskim granama, u telekomunikacijama (uključujući radiodifuziju) i energetsom sektoru (električna energija i gas). Usredsređivanje intenzivnih međunarodnih napora na ova područja predstavljalo bi veoma konkretan primjer praktičnog značaja teze 'manje je bolje'.

Oba ta industrijska sektora danas su etnički podijeljena, tako što postoje tri elektroprivredna preduzeća i tri telekomunikaciona monopola pod stranačkom kontrolom. Oba industrijska sektora veliki su izvor prihoda za nacionalističke stranke, pa samim tim pružaju i ključnu bazu podrške ilegalnim paralelnim strukturama. Svaki od tih industrijskih sektora ima potencijal za privlačenje stranih ulaganja i generisanje privrednog rasta. Svaki sektor je dobro prilagođen prirodnom ambijentu Bosne: ulaganja u bežične komunikacije uz korišćenje radijskog spektra idealna su za planinski geografski profil, dok je, s druge strane, hidroenergetski potencijal jedno od najvažnijih prirodnih bogatstava Bosne. I jednom i drugom sektoru očajnički su potrebna strana ulaganja i tehnologije. Oba predstavljaju mrežne industrijske grane u kojima prirodni monopoli u fizičkoj infrastrukturi (elektroprijenosni sistemi; predajnici mobilne telefonije i radiodifuzna infrastruktura) zahtjevaju regulaciju na državnom nivou. U isto vrijeme samo će otvorena konkurencija podstaći neophodne promjene koje mogu da obezbijede povećanje efikasnosti onih preduzeća koja danas drže kontrolu u oba ta sektora. Potreba za uspostavljanjem međupovezanosti između etničkih grupa i spona koje prevazilaze međunarodne granice pružaju prikladan izgovor za ispoljavanje međunarodnog uticaja. S obzirom na ključnu ulogu koju imaju u političkoj ekonomiji Bosne, regulacija telekomunikacija i energetike logično je mjesto sa koga treba započeti promjene u strukturi vlasti u Bosni.

Prije no što bude moguće uspostaviti istinski konkurentno, integrisano tržište biće potrebno da se riješe mnogobrojni i složeni postojeći problemi. Za razliku od situacije koja je postojala u vrijeme formiranja Evropske zajednice za uglj i čelik, aktuelne političke elite u Bosni snažno će se suprotstaviti slabljenju svoje monopolske kontrole i uspostavljanju istinski konkurentnog tržišta. Zato će jedna međunarodna strategija za prevladavanje tog otpora morati da podrazumijeva sofisticiranu kombinaciju međunarodne moći (posebno finansijske moći) i privlačnosti za komercijalne interese Bosne, kao i za široku javnost, kako bi se uspostavio konsenzus. To će opet podrazumijevati angažovanje međunarodnih aktera u ambicioznim naporima na planu institucionalne izgradnje.

Ako proučimo priče o raznim uspjesima postignutim tokom minule četiri godine na planu napora za sprovođenje mira - osnivanje centralne banke, uspjeh u carinskoj oblasti, kampanju restrukturiranja medija i uvođenje zajedničkih registarskih tablica za motorna vozila - vidjećemo koji su to elementi neophodni da bi se postigao stvarni iskorak. Najvažnija lekcija odnosi se na potrebu za kombinovanjem zakonodavne nadležnosti

visokog predstavnika, mogućnosti uslovljavanja kojom raspolažu međunarodne finansijske institucije i selektivne budžetske podrške vodećih donatora. Sve to mora biti preduzeto kao međuagencijski projekat, a razne vidove međunarodnog uticaja treba primjeniti kako bi se ostvario zajednički niz ciljeva. Ovde ćemo navesti neke od konkretnih pouka koje smo dosad mogli da izvučemo:

1. Identifikovati koji će resursi (finansijski i ljudski) biti potrebni novim ustanovama kako bi djelotvorno funkcionisale. Institucije koje se osnivaju bez odgovarajućih resursa (kao što se dogodilo sa Komisijom za praćenje privatizacije) ili bez neophodnog kvalifikovanog osoblja (što je bio slučaj sa mnogim kantonalnim agencijama za privatizaciju) nikada ne mogu biti efikasne.
2. Treba se postarati da institucije budu zasnovane na zdravim planovima i da imaju čvrstu pravnu osnovu. Iako su, razumije se, primjerene opširne konsultacije sa raznim interesnim grupama, bosna ovlašćenja visokog predstavnika mogu se koristiti da bi se obezbijedilo da kompromisi koji bi mogli da ugroze djelotvornost institucija jednostavno ne budu tolerisani, kao i da se u oročenom vremenskom periodu donese neophodna zakonska regulativa koja će omogućiti funkcionisanje tih institucija.
3. Treba koristiti finansijsku moć za prevazilaženje konkretnih problema koji iskrsavaju prilikom restrukturiranja industrijskih grana; to prije svega treba činiti kroz kredite za strukturalno prilagođavanje i kroz bilateralnu pomoć. Od suštinskog je značaja da se obećani zajam Svjetske banke namjenjen razvoju energetskog sektora čuva se kao adut, sve dok vlasti ne prihvate regulatorni okvir koji će biti u skladu sa tim opštim ciljevima. Za to će možda biti potrebna direktna intervencija članova Upravnog odbora Savjeta za primjenu mira kod Svjetske banke i (kada je riječ o sektoru telekomunikacija) kod EBRD, kako bi se objasnila racionalna politika na kojoj sve ovo u političkom smislu počiva.
4. Treba ponuditi kratkoročno finansiranje novih institucija, kako bi one lakše mogle da dosegnu tačku u kojoj će, zahvaljujući naknadama za izdate dozvole, biti u stanju da se same izdržavaju.
5. Treba obezbijediti pomni međunarodni nadzor nad radom institucija u fazi njihovog uspostavljanja i međunarodno učešće u tom radu, kako bi se steklo povjerenje u njihovu nezavisnost i kako bi se omogućio prijenos stručnih znanja bosanskom osoblju.
6. Potrebno je pribjeći brižljivom odabiru bosanskog osoblja koje mora imati odgovarajuće profesionalne kvalifikacije i osigurati da ti ljudi ne budu kadrovi koje imenuju političke stranke.
7. Obuku osoblja i kontakte zaposlenih sa regulatornim organima u drugim zemljama treba iskoristiti za jačanje institucionalnog identiteta koji će biti odvojen od stranačke politike.

8. Treba se obraćati javnosti jednostavnim kampanjama čiji je cilj skretanje pažnje na sadašnje visoke cijene za potrošače i rđav kvalitet usluga”.

Preuzeti sa adrese: www.esiweb.org/index.php?lang=yu&id=156&document_ID=9

Demokratija, bezbjednost i budućnost Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Evropu

April 2001.

EVROPSKI METOD

"Centralna tema Pakta stabilnosti jeste integrisanje Jugoistočne Evrope u širu evroatlantsku zonu stabilnosti. Za to će biti potrebni značajni naponi, ništa manji od napora iz četrdesetih godina 20. veka preduzetih radi uspostavljanja trajne bezbjednosne, ekonomske i političke infrastrukture u Zapadnoj Evropi. Institucije koje su u to vrijeme formirane - od OECD do Savjeta Evrope, od NATO do Evropske zajednice za uglj i čelik i sve do sadašnje Evropske unije - i dan-danas predstavljaju okvir bez koga stabilnost nije moguća.

Iskustvo integracija u Zapadnoj Evropi od 1950. godine ukazuje na to da je postizanje iskoraka u nekoliko konkretnih oblasti važnije od podsticanja integracije radi same integracije u veoma širokom spektru raznih oblasti. Napori se neminovno izjalove ukoliko su loše definisani, apstraktni, ili preambiciozni. Evropsko iskustvo je iskustvo postepenog integrisanja, iskustvo korišćenja konkretnih ostvarenja da bi se generisala faktička solidarnost. To je omogućilo poslijeratnoj Evropi da prevaziđe uzajamno podozrenje, pa čak i da riješi složene statusne probleme.

Ključni pojam procesa evropske integracije jeste pojam funkcionalne integracije. On se odnosi na uspostavljanje stabilnog institucionalnog okvira saradnje u oblastima u kojima države imaju interes da zajednički rade ne bi li ostvarile konkretne koristi. Onog trenutka kada u takvim oblastima budu uspostavljene, saradničke inicijative i navike mogu se prenositi i u druge oblasti. Upravo je to proces na kome je počivao Šumanov plan, onaj koji je doveo do formiranja prve Evropske zajednice za uglj i čelik 1950. godine. U Bosni i Hercegovini je visoki predstavnik međunarodne zajednice Wolfgang Petritsch identifikovao integraciju mrežnih industrijskih grana kao jednu od ključnih međunarodnih strategija za izgradnju mira.

U slučaju Jugoistočne Evrope, približavanje regionalnoj saradnji kroz funkcionalno integrisanje pomoći će državama regiona da napreduju ka ostvarivanju zajedničkog krajnjeg cilja: taj cilj je da postanu dio širih evroatlantskih institucija. Ako zemlje regiona

budu voljne da rade na uspostavljanju nadnacionalnih institucija u odabranim sektorima, onda bi te institucije od samog početka trebalo integrisati u institucije Evropske unije. Regionalna integracija ne smije dovesti do stvaranja 'regionalnog kluba' koji bi bio izolovan od ostatka Evrope.

ENERGIJA I REGIONALNA BEZBJEDNOST

Prema preporuci sadržanoj u ovom izvještaju, jedno od polja u kojima bi Pakt stabilnosti trebalo sa najviše izgleda da pokrene neku krupnu inicijativu jeste oblast uspostavljanja istinski zajedničkog energetskeg tržišta. Energetska politika leži u samom središtu bezbjednosti i prosperiteta Jugoistočne Evrope. Snabdjevanje energijom i distribucija energije neizbježno imaju prekograničnu dimenziju. To je već odavno uočeno i priznato. Od regionalnog samita održanog 1996. godine u Sofiji do regionalne strategije Evropske unije neprestano se ukazuje na to koliko je važno pružiti pomoć u stvaranju uslova za istinski integrisana energetska tržišta Jugoistočne Evrope. U mnogobrojnim studijama ukazano je na prednosti integrisanog tržišta električne energije. Ipak, uprkos velikim svotama novca koje su potrošene na projekte fizičke rekonstrukcije, nisu uloženi usredsređeni i koordinisani naponi za prevazilaženje bezbroj političkih, ekonomskih i institucionalnih prepreka koje još uvijek leže na putu istinske tržišne integracije.

Ovo odsustvo regionalne saradnje u domenu trgovine energijom i regulisanja energetskeg sektora ima za posledicu i visoke troškove i rizike po stabilnost. Destabilizujući potencijal nestašice električne energije i ukupne energetske politike posebno je očigledan u Srbiji, gde su isključenja struje shvaćena kao ozbiljna prijetnja za novu vlast u SR Jugoslaviji. Elektroenergetski sistemi zemalja bivše Jugoslavije u velikoj se mjeri oslanjaju jedan na drugi kada je riječ o pružanju pomoćnih usluga, a one su, s obzirom na pomanjkanje institucionalnog okvira, i neprofitabilne i nepouzdanе. Uspostavljanje stvarnih regionalnih tržišta kroz strukturisanu saradnju u energetskeg sektoru moglo bi predstavljati značajan doprinos regionalnoj bezbjednosti, a istovremeno bi se na taj način mogle otvoriti proizvodne mogućnosti neophodne za ekonomski rast u cijelom regionu.

Rješavanje pitanja koja se ispoljavaju kao tehnička u oblasti vlasništva nad energetskeg infrastrukturuom, trgovine i regulative omogućiće da se stekne navika pragmatične koordinacije napora tehničkih elita, čime će se ponovo uspostaviti povjerenje između ključnih regionalnih aktera. Uspješna institucionalizovana saradnja i rješavanje sporova oko vlasništva nad objektima za proizvodnju energije takođe bi mogli da transformišu način na koji se sagledavaju neki od najtežih političkih problema u regionu. Konkretna regionalna saradnja mogla bi pomoći da se ublaže napetosti oko statusnih pitanja Kosova i Crne Gore, kao što je bio slučaj sa konkurentnim francuskim i nemačkim pretenzijama na Sarsku oblast, što je spor koji je u Evropi po završetku Drugog svjetskog rata neutralisan integrisanjem u oblasti proizvodnje uglja i čelika. Zajednički cilj ujedinjene Evrope i širi kontekst koji je pružao Šumanov plan stvorili su bazu za rješavanje sukoba interesa koji su izgledali potpuno nerješivi dokle god su tretirani samo kao bilateralna pitanja.

U srednjoročnoj perspektivi, biće potrebno pribjeći značajnim novim ulaganjima u cijelom regionu kako bi se zadovoljila potražnja za novim kapacitetima za proizvodnju

energije i kako bi se zamijenili stari pogoni. Postojanje regionalnih tržišta i struktura saradnje određuje funkcionalnost takvih ulaganja. Jedna koherentna vizija o tome kako napredovati ka integrisanom energetsom tržištu unutar regiona i šire u Evropi omogućila bi da se lakše rješavaju postojeći sporovi, da se industrija osposobi za nadgradnju postojećih funkcionalnih veza, a to bi sve opet imalo za rezultat povećanu sposobnost cijelog sektora da generiše privatna ulaganja. Industrija će takođe zahtijevati institucionalnu izgradnju na nacionalnom nivou kako bi se povećali kapaciteti regulatornih i administrativnih institucija, budući da su mnogi problemi u energetske oblasti skupčani sa neodgovarajućim domaćim reformama u pojedinim zemljama. Izgradnja kapaciteta biće najdelotvornija ako bude sprovedena u cilju integrisanja regionalnih institucija sa evropskim strukturama, i ako to bude podrazumijevalo intenzivne zajedničke projekte sa evropskim ekspertima. Kako bi pomogla zemljama regiona da u određenom roku ostvare viziju integrisanog energetskeg tržišta, Evropska unija treba da bude spremna da im značajno pomogne i kada je riječ o ulaganjima u infrastrukturu i kada je riječ o pružanju tehničkih savjeta.

Uspešno funkcionalno integrisanje u okviru energetskeg sektora moglo bi da pruži model za regionalnu saradnju u drugim sektorima. Budu li zemlje Jugoistočne Evrope sposobne da ostvare integraciju u jednom tako strateškom sektoru kakav je sektor energetike, onda im treba pomoći da privuku investicije i svu tehničku i infrastrukturnu podršku koja im je potrebna. Jasan vremenski okvir, nalik cilju "1992. godina" na kome je počivao Jedinostveni evropski akt, mogao bi pomoći da se pažnja usredsredi na domaće reforme i na rješavanje regionalnih problema u okviru procesa integracije u energetske mreže koje se prostiru na cijelu Evropu.

Proces regionalne energetske integracije zahtjevaće kombinaciju finansijskih poluga, obećanja evropske integracije i ponudu posredovanja na visokom nivou radi rješavanja pojedinačnih pitanja koja danas stoje na putu ostvarivanja strategije saradnje u energetici. Dosad je organizovano nekoliko studija izvodljivosti o potrebama integrisane regionalne energetske mreže. Ono što je sada neophodno jeste identifikovanje političkih i komercijalnih interesa koji bi se mogli privući za pružanje podrške regionalnoj integraciji, kao i razvoj institucionalnog okvira koji će omogućiti regionalnim akterima da među sobom rješavaju postojeća energetska pitanja i da svi imaju koristi od saradnje. Pakt stabilnosti može pomoći tako što će:

- Promovisati viziju energetske integracije. Pakt stabilnosti bi trebalo da iskoristi svoj veliki ugled i prepoznatljivost da bi za viziju energetske integracije pridobio evropske i regionalne subjekte odlučivanja kao i investitore. Da bi se ova vizija u praksi realizovala biće potrebno da se uloži jedan krupan međuresorni napor u kome će učestvovati Svjetska banka, Evropska komisija i mnogi važni bilateralni donatori.
- Politički upravljati procesom. Za ostvarivanje potencijala funkcionalne integracije u Jugoistočnoj Evropi neophodna je institucija koja će biti na visokom nivou, ali će istovremeno biti dovoljno fleksibilna, kadra da stekne povjerenje međunarodnih i regionalnih aktera u oblasti energetike, uključujući tu međunarodne organizacije, privatne kompanije i državna regulatorna tijela.

- Staviti na raspolaganje dobre usluge koordinatora Pakta stabilnosti u posredovanju u rješavanju sporova. To je informacijski veoma intenzivan proces za koji će biti potrebno sistematsko istraživanje i konkretna stručnost i upućenost u stanje regionalne energetske industrije za šta treba uspostaviti bazu u kabinetu specijalnog koordinatora Pakta stabilnosti, kao i solidnu mrežu koja će biti povezana sa ključnim međunarodnim i domaćim akterima."

Skinuti sa internet adrese:

www.esiweb.org/index.php?lang=yu&id=156&document_ID=15

ANEKS II - Proizvođači energije u Bosni i Hercegovini (2006)

Elektrana	Raspoloživi kapacitet (MW)
EPHZHB - HPP Čapljina	420
EPHZHB - HPP Rama	160
EPHZHB - HPP Mostar	75
EPHZHB - HPP Jajce I	60
EPHZHB - HPP Jajce II	30
EPBIH - TPP Tuzla	709
EPBIH - TPP Kakanj	514
EPBIH - HPP Salakovac	210
EPBIH - HPP Jablanica	170
EPBIH - HPP Grabovica	117
EPRS - HPP Trebinje I	180
EPRS - HPP Trebinje II	8
HPP Dubrovnik (BiH+Hrvatska)	210
EPRS - TPP Ugljevik	279
EPRS - TPP Gacko	276
EPRS - HPP Višegrad	315
EPRS - HPP Bočac	110
HPP Peć-Mlini	30
Ukupno	3.873

HPP: hidroelektrana

-

TPP : termoelektrana.

Izvor: Državna elektroenergetska regulatorna komisija Bosne i Hercegovine, "Osnovni elektroenergetski pokazatelji Bosne i Hercegovine"; vidjeti na: www.derk.ba